västerbotten

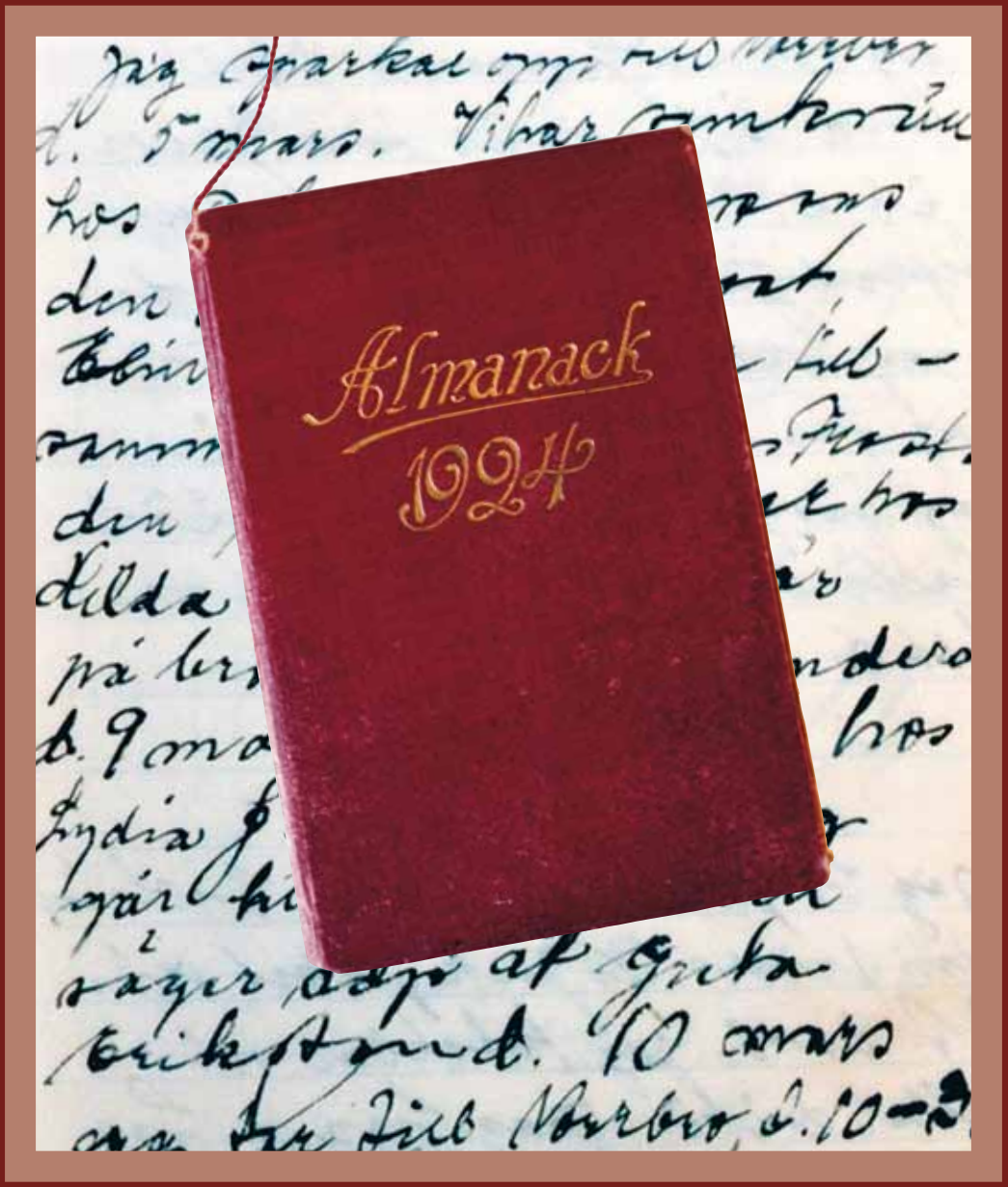

1 • 07

Mobila tidsrum

INNEHÅLL

Vardagens skrivande 2
ANN-CATRINE EDLUND

Med dagboken som följeslagare 14
ANN-CATRINE EDLUND

Sex dagböcker genom två betraktare 22
ANN-CATRINE EDLUND OCH MARIA SUNDSTRÖM

Mobila tidsrum 29
MARIA SUNDSTRÖM

”Jag får aldrig tid att skriva om veckorna” – Gretas dagbok från Storkågeträsk 40
LARS-ERIK EDLUND

Bondedagboken – och historieskrivningen 48
BRITT LILJEWALL

En 90 år gammal dagbok 56
ÅKE LUNDGREN

”Ja bare skrivar som e låter” 62
ANNA GREGGAS BÄCKSTRÖM

Nära notiser 69

I detta nummer …

Årets första nummer av *Västerbotten* fungerar både som fristående häfte och utställningskatalog. *Mobila tidsrum* är en utställning som visas i Västerbottens museum från 28 januari till den 11 mars. *Mobila tidsrum* är också namnet på detta häfte. Här beskrivs bakgrunden till konstnären Maria Sundströms utställning, liksom samarbetet mellan konstnären och språkvetaren Ann-Catrine Edlund. Ur konstnärligt respektive språkvetenskapligt perspektiv har de tagit sig an sex norrländska dagböcker från tidigt 1900-tal. De konstnärliga och vetenskapliga processerna har löpt parallellt och färgat varandra i detta spännande och nyskapande samarbete. Även resten av häftet har anknytning till ”vardagligt skrivande” som man brukar kalla dagboksskrivandet.

Ann-Catrine Edlund, språkvetare vid Umeå universitet, inleder med två artiklar. Den första presenterar det vardagliga skrivandet i dagboksform och introducerar också de sex dagboksförfattarna som utgjort grunden i ovan nämnda samarbetsprojekt. Den andra artikeln fokuserar på en av dagboksförfattarna, pigan Linnéa Johansson och hennes dagboksskrivande.

Därefter beskriver *Ann-Catrine Edlund* och konstnären *Maria Sundström* sitt ovanliga och nyskapande samarbete. Tillsammans har de bland annat besökt de *levda rum*, alltså de platser, där dagboksförfattarna levt och verkat, och utifrån dessa erfarenheter försökt förstå och tolka de *skrivna rum* som dagböckerna kan sägas utgöra.

Det är utifrån dessa tolkningar som *Maria Sundström* bygger sina *mobila tidsrum* i utställningen och som vi får ett smakprov på i följande avsnitt i häftet.

Professor *Lars-Erik Edlund*, Umeå universitet, analyserar språket i en av de sex dagboksförfattarnas skrivande. Det är Greta Dahlkvist, som skiljer sig från de övriga skribenterna. Texterna är dels de äldsta (sent 1800-tal), dels de som ligger närmast det talade språket.

De dagböcker som behandlas av Edlund och Sundström kallas ofta för bondedagböcker, eftersom de är skrivna i jordbruksmiljö. Historikern *Britt Liljewall*, Göteborg, ger i sin artikel en fylligare bild av bondedagboken som fenomen. Bland annat beskriver hon den märkliga känslan när man som forskare/läsare börjar studera en bondedagbok som till en början tycks så knapphändig och ordkarg.

Författaren *Åke Lundgren* har läst en skogsarbetares dagbok som i dag är 90 år gammal och bjuder på både kommentarer och förunderliga citat.

Många av de äldre dagböckerna bär en dialektal prägel. Men hur är det i dag? Finns det ungdomar som skriver på dialekt? Språkvetaren *Anna Greggas Bäckström*, Umeå universitet, berättar om sitt pågående avhandlingsarbete där hon studerar gymnasieungdomars vardagsskrivande i sin egen hemkommun Närpes i Österbotten.

Västerbottens läns hembygdsförbund vill framföra ett varmt tack till Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond för det ekonomiska stöd man beviljat till detta häfte och till utställningen *Mobila tidsrum*. Vi vill också tacka Västerbottens läns landsting som genom att prenumerera till sina kliniker och mottagningar ger ett välkommet stöd till tidskriften *Västerbotten*.

bildtexten

I år är det 300 år sedan Carolus Linnæus föddes. Efter adlandet 1757 erhöll han det för oss mer bekanta namnet Carl von Linné. En av hans mest uppmärksammade insatser var hans lappländska resa år 1732. Det var den första stora forskningsresa som Linné genomförde. Blott 25 år gammal, full av nyfikenhet och kunskapstörst, gav han sig iväg på sitt minst sagt äventyrliga uppdrag.

I Västerbottens län kommer vi att uppmärksamma 300-årsjubileet. Västerbottens läns hembygdsförbund kommer i denna tidskrift under rubriken *Nära notiser* att presentera höjdpunkter ur hans *Iter Lapponicum*, det vill säga hans lappländska resa år 1732, som nu finns i ny utgåva utgiven av Kungliga Skytteanska samfundet.

Västerbottens museum och Skogsmuseet i Lycksele kommer att ha tidsresor och skolverksamhet med anknytning till Carl von Linné. På Skellefteå museum visas en Linnéutställning under hösten.

I Jämteböle, där *mr Flower Power* övernattade, möts vetenskap och naturmystik i ett spännande skådespel, och i Gunnarn invigs Linnéparken den 21 juli.

Och missa inte högtidsdagen den 10 juni i Lycksele, en fullspäckad dag med andakt, musik, föredrag och skådespel.

Gå in på <www.linne2007inorr.se> – där finns all aktuell information.

ANDERS KARLSSON

ROLF SEGERSTEDT

Två bilder från Tidsresan mellan Spöland och Jämteböle, sommaren 2006. Naturen är full av väsen, och skönast av dem alla är Skogsfrun. Vetenskapsmannen Carl von Linné kommer ridande, men han ser inget av naturmystiken. Föreställningen regisserades av Eva Blommé i ett Stad&Land-finansierat projekt som drevs av Ersboda Slöjdförening. Förhoppningsvis kommer Linné ridande även denna sommar!

Jag sparkat om vid Norbyn
d. 5 mars. Vilar samkväm
hos Petrus Abrahamsson
den 6 mars. Min Fost-
Brin Rodin i jag är till-
sammans hos Johans Fost.
den 7 mars. Jag ligger hos
Hilda d. 8 mars. Jag är
på kröllop hos Pålanders
d. 9 mars. Jag ligger hos
Lydia F. d. 9 mars. Jag
går till 1/2 5 läget och
säger adjö åt Greta
Erikstorp d. 10 mars

MARIA SUNDSTRÖM

Vardagens skrivande – sex norrländska dagböcker från tidigt 1900-tal

ANN-CATRINE EDLUND

Vi som är uppväxta på den senare delen av 1900-talet har nog ofta förknippat dagböcker med unga flickors skrivande. Min egen dagbok var försedd med ett rött litet lås som skulle stänga nyfikna läsare ute från bokens innehåll. Dagboken var ett slutet och stängt rum som var tillgängligt bara för skribenten själv – ett privat område där man fick vara ifred från andra. I början av det 21:a århundradet har en helt annan typ av dagbocksskrivande etablerat sig; bloggandet. Man skriver inte längre inom ett slutet rum, utan bloggen ligger öppen för läsning i cyberrymdens offentlighet.

Dagboksskrivandets historia går flera hundra år tillbaka i tiden. I samhällets övre skikt skrev både män och kvinnor dagbok redan under 1600-talet. Det skulle dock dröja nästan tvåhundra år innan denna vana fick en större spridning i de breda folklagren i jordbruksmiljö. Vid mitten av 1800-talet var det förhållandevis många män på landsbygden som skrev dagböcker, en dagboksform som av forskare kommit att kallas för *bondedagböcker* (se Britt Liljewalls artikel på sidan 48). Ordet bondedagbok antyder att det är en man som skrivit, en jordägande bonde. Bland de dagböcker som samlats in är de allra flesta skrivna av män, endast ett fåtal dagböcker skrivna av kvinnor finns bevarade. Däremot är inte dagboksskrivandet begränsat till en viss grupp män, dagböcker har också skrivits av fiskare och av obesuttna torpare och drängar.

Utställningen *Mobila tidsrum* är en konstnärlig gestaltning av sex dagböcker som är skrivna i jordbruksmiljö eller fiskemiljö i övre Norrland under den tidigare delen av 1900-talet. Dessa dagböcker har mycket gemensamt med bondedagböcker. Den äldsta av dagböckerna började skrivas redan under sent

FOTO I PRIVAT ÄGO

Jordbrukare Karl Lövgren och hustru Lina i Rismyrliden.

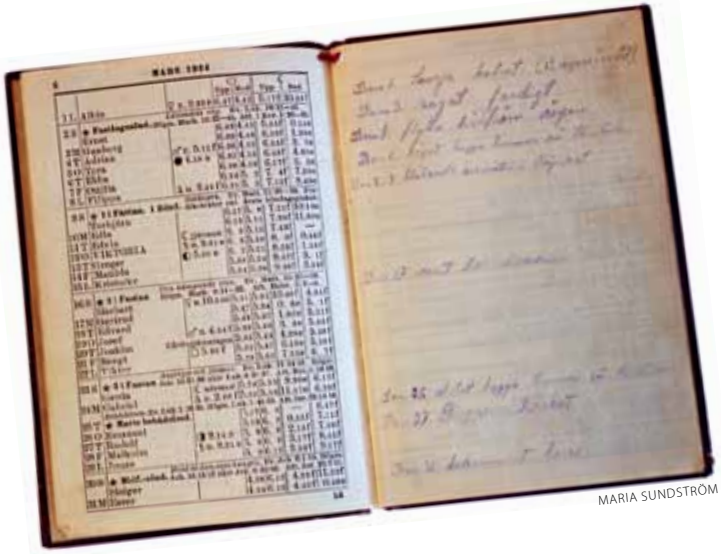

MARIA SUNDSTRÖM

I Karl Lövgrens fyra första almanackor finns inget ledigt utrymme för anteckningar. Men från och med 1923 finns en anteckningssida för varje månadsuppslag. I mars 1924 har Karl bland annat noterat följande: *Den 1. Sonja kalvat (13 dagar över tid) Den 3. sågat färdigt Den 4. flytta härifrån sågen […] Den 8–9 blåbands årsmöte i Röjnoret.*

1800-tal, medan de övriga skrivits under det tidiga 1900-talet. Utställningen sträcker sig fram till år 1945. I denna artikel presenteras de sex dagboksskribenterna och deras livsmiljö. Här ges också glimtar av dagböckernas innehåll och avslutningsvis diskuteras anledningar till att man skrev dagbok.

Dagboksskrivande i jordbruksmiljö

Fyra av skribenterna var verksamma i västerbottnisk jordbruksmiljö: jordbrukare Karl Lövgren från Rismyrliden utanför Skellefteå, hemmadotter Greta Dahlkvist från Storkågeträsk, pigan Linnéa Johansson, född i Stavsjö i Ångermanland och verksam som piga i Västerbotten och Ångermanland, samt lärarinnan Albertina Andersson, Vilhelmina.

I augusti 1919 flyttade Karl Lövgren (1887–1967) tillsammans med sin hustru Lina till egen gård på nybygget Rismyrliden, några mil väster om Skellefteå. Tillsammans med sina syskon drev han ett kollektivt jordbruk på fädernegården. Rismyrliden är numera en museigård som är öppen för besökare på sommaren. I samband med flytten börjar han göra anteckningar i Vetenskapsakademiens tryckta almanacka. Det självständiga ansvaret för gården tycks för många män ha varit en vanlig anledning att börja skriva. Karl fortsätter sedan att skriva dagboksanteckningar i dryga 50 år, hans sista anteckningar är från 1964.

Greta Dahlkvists anteckningar är de äldsta av de sex texterna, skrivna under tre år 1891–92 och 1899–1901. Greta bodde hela sitt liv (1859–1947) på hemgården i Storkågeträsk,

en by några mil nordväst om Skellefteå. Familjen utmärkte sig i bygden genom att vara så kallade ”gammalseparatister”, anhängare till en religiös rörelse som också brukade kallas ”riströmarna” efter dess grundare Johan Riström i Skelleftebygden. I sin trosutövning använde de sig inte av den nya kyrkolitteratur som kommit vid 1800-talets början. De använde istället de kyrkoböcker som var hundra år äldre: Gamla psalmboken av år 1695 och Svebilii katekes av år 1689. Gretas anteckningar utmärker sig inte bara genom att vara äldst. Gretas texter är också de som ligger närmast det talade språket och längst bort från skriftspråkets normer. Texten är så färgad av dialekt att den många gånger måste läsas högt för att överhuvudtaget kunna förstås. Gretas texter behandlas utförligare av Lars-Erik Edlund i en annan artikel (sidan 40).

Linnéa Johansson är den yngsta av de sex skribenterna. Hon föddes 1917 i Stavsjö, en by på gränsen mellan Ångermanland och Lappland. Hon började skriva dagbok kontinuerligt vid 17 års ålder år 1934, och slutade inte med den vanan förrän problem med synen hindrade henne från fortsatt skrivande. I *Mobila tidsrum* finns hennes anteckningar från 1930- och 1940-tal med, då hon var självförsörjande och huvudsakligen förtjänade sitt levebröd genom att arbeta som piga i både jordbruksmiljö och i borgerlig stadsmiljö. Linnéa Johanssons skrivande presenteras mer utförligt i artikeln *Med dagboken som följeslagare* (sidan 14).

Lärarinnan Albertina Anderssons dagboksanteckningar är också skrivna i jordbruksmiljö, i nybyggarmiljö i Vilhelmina socken. Hon föddes 1862 i Järvsjö by, avlade lärarexamen 1885 och inledde sin lärarbana inom det stora skolområde som då omfattade skolstationerna Siksjö, Idvattnet, Dalasjö, Vilhelmina, Lövliden, Svannäs, Råsele och Stensele norra. I nybyggartrakter innebar lärarinneyrket en ambulerande tillvaro, där lärarinnan flyttade mellan byarna. Albertina var verksam som lärare ända till 1922 då hon avgick med pension. Hennes dagböcker täcker åren 1912–1932 och är skrivna då Albertina är mellan 50 och 70 år. Under de tretton år av dagboksskrivande som Albertina är yrkesverksam undervisar hon både i ”flyttande småskola” och i den fasta folkskolan i Dalasjö. De flesta av Albertinas sociala kontakter återfinns i religiösa trossamfund. Hon reser så ofta som möjligt in till ”platsen”, Vilhelmina, för att delta i möten anordnade av både Frälsningsarmén, Missionskyrkan och Svenska kyrkan. Albertina Andersson intar naturligtvis en särställning till de övriga fem skribenterna i och med att hon är en van skribent och också använder skriften i sin yrkesutövning.

Dagboksskrivande i fiskemiljö

Två av skribenterna är hemmahörande i fiskemiljö i Norrbotten: Julia Englund från Bensbyn och Axel Johansson från Hindersön. Julia Englunds dagböcker finns bevarade från perioden 1932–48. Hon föddes 1882 och var alltså 50–66 år gammal då hon skrev. Julia bodde hela sitt liv i Bensbyn. Under sitt vuxna liv delade hon hushåll med brodern

MARIA SUNDSTRÖM

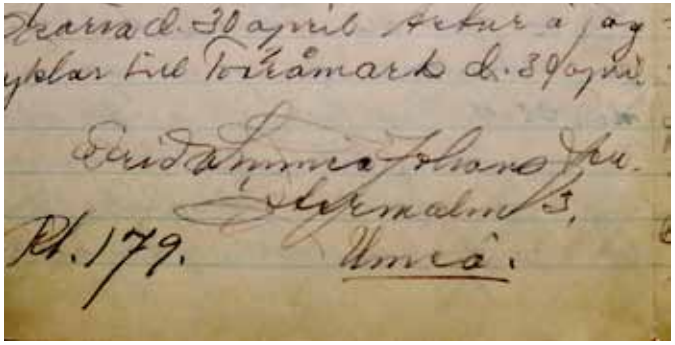

Linnéa Johansson avslutar ofta sina dagboksanteckningar med att skriva sin namnteckning. Anteckningen från den 30 april 1938 avslutas med en utförlig signatur där Linnéa både uppger sitt fullständiga namn, Frida Linnéa Johansson, och sin adress i Umeå, Östermalm 3, Umeå, och även telefonnumret Rt. 179.

FOTO I PRIVAT ÄGO

Linnéa Johansson och Ebba på cykeltur från hembyn Stavsjö till Linnéas syster i Norrbro, Rossön, den 13 juli 1940. Linnéa till höger i bild. Linnéa arbetade under fyra månader sommaren 1940 som piga hos brodern Alfon som köpt hemgården i Stavsjö.

August. Tillsammans fiskade de strömming på Norr-Espen, i södra Luleå skärgård, under sommarmånaderna. På hösten begav de sig till Hamnöörarna för att fiska löja. Fisken såldes sedan inne i Luleå stad. Under vinterhalvåret arbetar Julia vid vävstolen i hemmet i Bensbyn och väver mattor som hon säljer till kunder i Luleå. Julia var aktiv i Nederluleå första baptistförsamling där hon blev upptagen som medlem år 1907. Hon deltar i möten i Elimkapellet i Bensbyn, där hon har ett förtroendeuppdrag som städerska, och åker även på möten till Betelkapellet i Gammelstad och Ebeneserkyrkan i Luleå.

Axel Johansson från Hindersön i Norrbotten har skrivit dagbok under säljakt på vårvintern, åren 1931–1943, då Axel var mellan 27 och 39 år gammal. Säljakten bedrevs på havsisen på vårvintern. Det var mödosamma och krävande jaktexpeditioner som för de norrbottniska jägarna oftast varade från början av april till slutet av maj. Under två månaders tid vistades Axel alltså tillsammans med sina jaktkamrater ute på Bottenvikens isar med säljaktsbåten som bostad för att skjuta vikaresäl. Axel har också renskrivit sin

Dagboksskribent	Levnadsår	Plats	Dagboksmaterial
Greta Dahlkvist	1859–1947	Hemmadotter på jordbruk Storkågeträsk, Västerbotten	1891–1892, 1899–1901
Albertina Andersson	1862–1935	Lärarinna Vilhelmina, Lappland	1912–1932
Julia Englund	1882–1951	Väverska och fiskare Bensbyn, Norrbotten	1932–1940, 1943–1948
Karl Lövgren	1887–1967	Jordbrukare Rismyrliden, Västerbotten	1919–1964
Axel Johansson	1904–1980	Säljägare Hindersön, Norrbotten	1931–1943
Linnéa Johansson	1917–2006	Piga (1934–1942) Stavsjö, Ångermanland	1934–1999

säljaktsdagbok. Renskriften är tillbakablickande och går tillbaka till 1928 då han gick ut i skogen och valde ämne till sin första skredstång, den skida som jägarna använder vid jakten.

Väder- och arbetsböcker

Vad skrev man då ned av vardagens händelser i dessa dagböcker? Vilka ögonblick och episoder ville man bevara med hjälp av skriften? Karl Lövgrens dagbok är ett typexempel på en bondedagbok som också kan kallas för en ”väder- och arbetsbok” där väderleken och det utförda arbetet på gården noterades. I juni 1923 noterar Karl Lövgren den för årstiden kalla väderleken och det arbete som utförts på gården, med sådd, potatissättning och djurskötsel.

Den 4 snöar och 1 grader varmt kl. 10 em.
Den 7 snö och hagel
Den 8 sådd korn
Den 9 satt potatis
Den 18 släpt ut fåra
Den 20 släpt ut korna

Anteckningarna är fragmentariska och kortfattade. Det kan till viss del förklaras av att han skriver i en tryckt almanacka, och han har därför mycket begränsat utrymme för skrivandet. Det ryms helt enkelt inte längre formuleringar. Men han är långt ifrån ensam om att använda denna korthuggna stil i redogörelser för arbetet på den egna gården. Pigan Linnéa Johansson, som vid tiden för anteckningarna är på besök hos sin syster Signe i Flyn, dokumenterar också utomhusarbetet och

HJALMAR HÖGLUND/VÄSTERBOTTENS MUSEUMS BILDARKIV

Lärarinnan Albertina Andersson. Albertina är fotograferad i den fasta folkskolan i Dalasjö där hon vikarierade som folkskollärare under sina sista yrkesverksamma år, mellan 1916 och 1922.

MARIA SUNDSTRÖM

Albertinas originaldagböcker har tyvärr förkommit. De finns endast kvar i kopia. Men det finns många andra officiella dokument bevarade av Albertinas hand. Läraren var redovisningsskyldig inför sin arbetsgivare vilket var noggrant reglerat både av statliga förordningar och av det lokala skolrådet. I rapporterandet ingick bl.a. att dagligen föra dagbok över elevernas närvaro och de ämnen som undervisats i. Dagboken bestod av en inbunden bok i folioformat som innehöll förtryckta blanketter. Tryckta föreskrifter innanför dagbokens pärmar, fastställda av Kungl. Maj:t, talade om hur dagboken skulle användas. Denna dagbok är skriven då Albertina vikarierade som folkskollärare i Dalasjö.

Julia Englund och hennes bror August. Troligen befinner de sig här på ön Norr-Espen i Luleå södra skärgård, där de bodde och fiskade strömming under sommarmånaderna. I bakgrunden torkställningar för nät.

FOTO I PRIVAT ÄGO

klädtvätten på gården i juni 1935 i samma korta notisform.

Vi satte rovor d. 5-6.
Grisarna blev sjuk d. 5-6.
Verner Lindberg var hit d. 5-6.
Johannes satte potatis åt oss d. 5-6.
Vi tvättar kläder d. 6-6.

Men för säljägaren ute på jaktisen är det inte bara arbetet som är värt att dokumentera, utan också den oändligt tålamodsprövande sysslolösheten som säljägarna drabbades av periodvis i enformig väntan på rätt vind och bra isförhållanden.

MARIA SUNDSTRÖM

Julia Englund skrev sina dagboksanteckningar i svarta vaxdukshäften. Den första av Julias anteckningsböcker, från år 1932–33, återfanns på vinden i huset i Bensbyn. Snöret i häftets vänstra hörn visar att Julia förvarat boken hängande. De övriga häftena bär däremot inga spår av att ha kunnat hängas upp.

1937 varade isfärden i en dryg månad för Axel Johansson. Jaktlaget gav sig iväg ut i Bottenvikens islandskap den 4 april, men den 21 april, alltså tre veckor senare, väntar de fortfarande på landvind för att möjliggöra segling till ett lämpligt jaktområde, vilket föranleder Axel att skriva ned denna något uppgivna kommentar.

21
Sydlig vind och dimma hela dagen och natten i kvell har vinden gått på sydost något det är dimma värre i kvell, nu håller man på att ha liggsår snart utav alt liggande vi har inte jort ett dyvt nu på snart 3 veckor bara promenerat någon bit och väntat på landvind som aldrig kommer.

I den andra havsmiljön som skildras i dagböckerna, av Julia Englund i Norrbotten som sommartid vistades ute på ön Norr-Espen i Luleå skärgård, lyser vardagen igenom väderrapporteringar, fiskeresultat och resor till närliggande skärgårdsöar. I Julias skrivande ges också tid och rum för stilla andakt.

Freda
I dag Nordvestlig vind fått lite löja
I kvell sydlig vind mycket vackert
varit om Alis i Hamnön Guds nåd
är varje morgon ny Tack och lof Julia

Hon avslutar nästan alltid varje dags anteckningar med sitt namn och den fasta avslutningsfrasen ”Tack och lof” som hon också lär ha använt som muntlig avskedsfras.

Lärarinnan Albertina Anderssons anteckningar kan också vara mycket kortfattande och enbart registrerande. Men utdraget nedan från söndagen den 3 oktober 1915 innehåller också en bön och tillbakablickande tankar.

Okt. 3 söndag. Kallt. Kärt att få hälsa på mina vänner. Många minnen från flydda dagar står i förbindelse med dessa vänner och deras hem! Käre Gud, välsigna och lova dem du för allt gott de gjort mot mig! På eftermiddagen följer Jenny mig till Olov Erikssons. Där är lugnt och fridsamt. U. Mosen vittnar om Gud, husandakt på kvällen. Mycket sträng köld.

Dagböckernas vardag rymmer också många noteringar om sociala tilldragelser. Tematiken på dagstidningens familjesida, med notiser om födslar, giftermål och dödsfall går igen i dagboksanteckningarna. Den äldsta dagboksskribenten, Greta Dahlkvist, ger många gånger livfulla skildringar av det sociala livet i Storkågeträsk, på sin alldeles egen variant av skriftspråk, där talat och skrivet språk samsas om vartannat. Den 13 september 1891 har hon noterat att ett par låtit lysa för sig och att "johan viktor" har varit ute och på nattfrieri, en sed som var vanlig i Norrland.

den 13 då är de söndag och det blåser västa och då vet jag ingen ting nåt annat än jonas jonsson och agusta dem låte lisa första gången jdag och johan victor har friat första gången jnat och han låg åt me teresia der i råning nis
[antagligen ´Nils raning/röjning´]

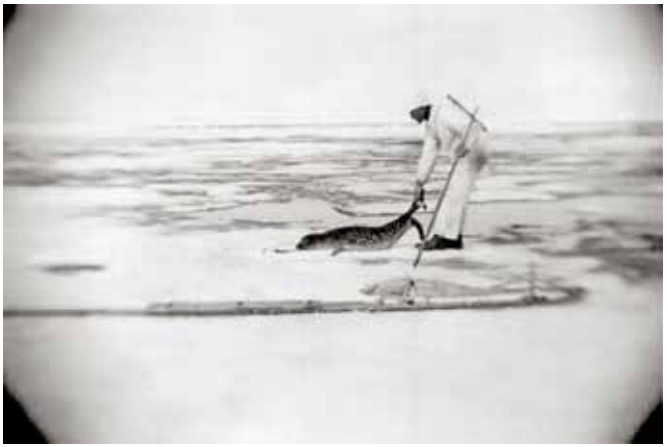

NORRBOTTENS MUSEUMS BILDARKIV

Säljägare Axel Johansson med en skjuten vikaresäl. I förgrun-den på bilden ligger Axels skredstång, den 4–5 meter långa skida som jägaren använde för att ta sig fram på isen.

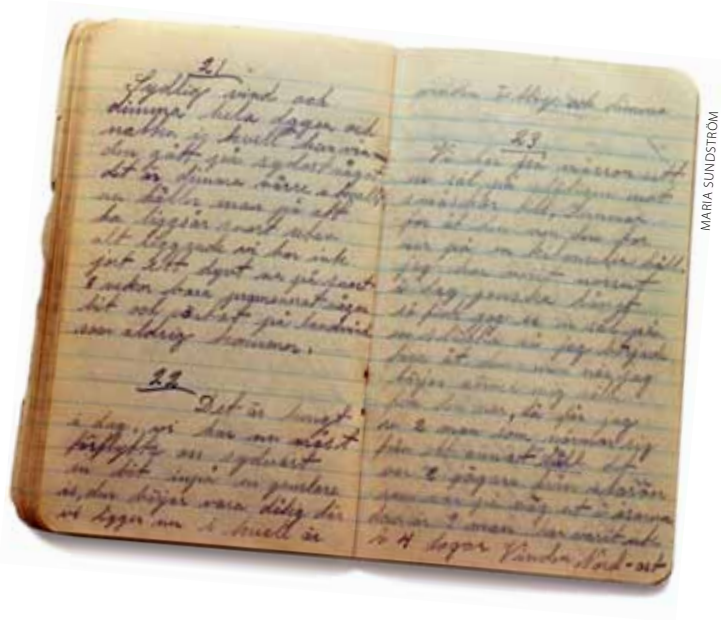

MARIA SUNDSTRÖM

Axel Johanssons originaldagbok. Anteckningar gjorda i april 1937.

Den stora världen, den värld som finns utanför gården och byn, bereds utrymme i skrivandet endast undantagsvis. Framför allt är det de dramatiska krigsåren som ger återskeen i dagböckerna vid datum för krigsutbrott och fredsslut. Både Karl Lövgren, Julia Englund och Linnéa Johansson noterar att Vinterkriget mellan Finland och Ryssland tog slut den 13 mars 1940.

Dagböcker skrivna i jordbruksmiljö innehåller vanligen inte så många noteringar om skribentens tankar och känslor. Men känsloyttringar finns, även om de många gånger har en förhållandevis återhållsam karaktär. Linnéa Johansson gör rätt ofta kortare värderande kommentar och noterar inom parentes om något är roligt, ledsamt eller besvärligt. Parentesen är antagligen en signal om att värderande kommentarer egentligen inte hör hemma i texten. Den 1 augusti 1936 tycks hon ha haft riktigt roligt.

Anna Johansson, Greta Ingelsson, Stina Persson å jag var till Kronby d. 1 aug. (hejigt utan alla ända, tjo hej).

Det kan också finnas korta beklagande kommentarer om arbetets slitsamma karaktär. En månad senare skär hon havre vid sin anställning som piga.

Örbom å jag börjar skära havra d. 4 sept. (besvärligt).

Också i säljägarens dagboksanteckningar finns strödda reflektioner, där Axel Johansson bland annat ger uttryck för sin längtan till det betydligt bekvämare livet på land. 1931 var andra året för Axel Johansson ute i sälisen. Anteckningarna från detta år är betydligt mer reflekterande och utförliga än senare år, antagligen för att det var helt nya erfarenheter för honom som han skildrade. Den 12 maj 1931 noterar Axel följande i dagboken.

12 maj syd-vind
idag är det dimma och dåligt väder.
så vi tar igen oss idag.
Helge meddelar att han har börjat längta hem, Märkligt.
så en annan märklig händelse
Sven har tvättat sig idag?
Ja man får uppleva en hel
del här ute!

Även om registrerande och knapphändiga anteckningar är vanligast förekommande, så finns det både korta och längre berättelser insprängda i dagboksanteckningarna. Greta Dahlqvist i Storkågeträsk visar upp en påfallande berättarglädje i sitt skrivande. I denna berättelse nedskriven 1 januari år 1900 ger hon en detaljerad redogörelse över ett dödsfall.

nu ha vi 1900 år talet

Eva Kåglund i Flåkaberg get dog strax före Jul om en qväl krin klåkkan 9 heller 10 Per var didi kammaren och såg på henne och nog såg hon ganska klen ut men han gick som för in ni stuggan och Lade sig att såva och best han somnat in väktes han det var som en hakspit skulle ha knakkat på dören då gick han ut att se vad det var och då hade Eva dödde och han tog och Lade till henne och så gick till nästa grangål och sade va som hänt Eva

och så sade dem de är bäst du llig har men han sade de är nog best Jag går hem till dem Jag har der hemma och så gjorde han Och då dem Lade henne i kistan så täfte NirsLi modern några Slanttar i ni näfven hennes Eva

Impulser till dagboksskrivande

Hur kommer det sig då att dessa sex personer i Norrland börjat skriva dagbok? Varför tog de sig tid att regelbundet, ofta dagligen, välja ut några av dagens händelser och befästa dem i skrift? Här presenteras några övergripande kulturella förutsättningar för dagboksskrivandet. Två exempel på individuella drivkrafter till skrivandet kan man läsa om i artiklarna *Med dagboken som följeslagare* som handlar om Linnéa Johanssons skrivande, och *Sex dagböcker genom två betraktare* där Julia Englunds skrivande kommenteras i korthet.

Framväxten av ett dagboksskrivande i jordbruksmiljö hänger nära samman med framväxten av en ny tidsepok – den moderna tiden. *En* tanke som ingår i den moderna människans föreställningsvärld är att tiden är något som kan mätas och därmed också kontrolleras. Att kontinuerligt föra dagbok kan i sig vara ett uttryck för denna nya moderna tidsuppfattning.

Dagbokens kalendariska uppbyggnad strukturerar tankar och händelser utifrån ett tidsperspektiv. I skrivandet synliggjordes och befästes tidens gång genom de dagliga anteckningar som fästes på papper.

I jordbrukare Karl Lövgrens anteckningar är kontrollen av tiden och jordbruksårets gång extra framträdande. Kanske just på grund av anteckningarnas knappa karaktär. Han noterar tid för sådd, tid för skörd, inköp av djur och vid vilket datum som korna betäckts. På så vis visste han när det var dags för kalvning. År 1924 noteras, endast med angivande av kons namn, att en ko vid namnet Präktig betäcktes den 16 januari. Den 27 oktober kalvade hon – med en notering om att hon gått 5 dagar över tiden.

Den 16 Präcktig
Den 27 Präcktig kalvat (5 dagars övertid)

Den typiska bondedagboken kan alltså betraktas som en kunskapsbank där man ackumulerade kunskap om jordbrukandets förutsättningar och resultat. I denna kunskapsbank rymdes både säkra placeringar och investeringar i framtiden. Att skriva ned erfarenheter i dagboken innebar för det första en trygg och säker placering av förvärvad kunskap. Här bevarades den kunskap som den enskilde bonden gjorde år från år. Men med den moderna tidens rationella syn på jordbruket kunde nedskrivandet också ses som en investering för framtiden där dagboken användes som ett redskap för att åstadkomma framsteg. Genom att bevara de gjorda erfarenheterna i skriftens form fanns det möjligheter att planera det kommande arbetet på ett rationellt sätt. Skrivandet gav också livet en tydlig struktur. I skrivandet kunde man begrunda vad som utförts under dagen och planera kommande uppgifter.

Bondedagböckerna får sitt genombrott samtidigt som den agrara revolutionen, un-

der en tidsperiod om hundra år, mellan 1750 och 1850. Jordbruket utvecklas och landsbygden genomgår genomgripande förändringar, som bland annat resulterar i en snabb befolkningsökning. Den agrara revolutionen innebar också att människornas tidsuppfattning förändrades. Den cykliska tidsuppfattningen, som baserades på årstidernas växlingar, kompletterades nu med en linjär tidsuppfattning där tiden betraktades som ett jämnt flöde.

En mycket stark inspirationskälla till dagboksskrivande var den tryckta almanackan. Almanackan fick tidigt en mycket stor spridning i Sverige och tillhör en av de mest spridda tryckta skrifterna i äldre tid, vid sidan om Bibeln, psalmboken och Luthers lilla katekes. Mot slutet av 1700-talet var upplagesiffrorna hela 300 000. Den almanacka som Karl Lövgren skriver i är den som brukar kallas för den ”vanliga almanackan” och gavs ut av Vetenskapsakademien. Det kom också uppmaningar att skriva från officiellt håll. Vid lantbruksskolorna i Sverige betonades vikten av att göra regelbundna anteckningar.

Kvinnornas väg till dagboksskrivande tycks ha följt helt andra vägar. Linnéa Johanssons skrivande har utvecklats från en annan skrivhandling som var vanlig bland ungdomar i

Fakta om bondedagböcker

I *Bondedagboksprojektet* som drevs av Nordiska museet med början på 1970-talet, har museet systematiskt inventerat, samlat in och skrivit av bondedagböcker. En förteckning över de inventerade dagböckerna har också publicerats: *Svenska bondedagböcker. Ett nationalregister* (Larsson 1992). Inventeringen av dagböcker avgränsades i tid till år 1900, inga dagböcker som påbörjats efter detta datum har medtagits i förteckningen. Historikern Britt Liljewall har skrivit en avhandling om bondedagböcker skrivna i Västsverige under 1800-talet, *Bondevardag och samhällsförändring* (1995).

Det finns också studier av bondedagböcker från nordsvenskt område. Skogshistoriker har använt bondedagböckerna för att få kunskap om skogsarbetet under 1800-talet. Lena Sandberg, *Anders Andersson hade eld i sin tjärdal* (2000), utgår från en dagbok skriven av Jonas Åström från Vindel-Ånäset i Västerbotten 1868–1891. I inledningen till denna bok ges också en översikt över bevarade äldre bondedagböcker från norra Sverige. Lars Östlunds & Lena Sandbergs *Bondedagböcker som källa för kunskap om skogsarbete* (2004) i tidskriften *Saga och sed*, utgår från tre bondedagböcker från norra Sverige. En ung pojkes dagboksskrivande i Jämtland under 1800-talet har studerats av Lars-Erik Edlund, utifrån två bevarade anteckningsböcker, en dagbok och en skrivbok i artikeln *Från Håxåsen till Sapientia Duce. Nils Jönsson och hans skrivande 1877–1882* (publicerad i Björn Melander (red.) *Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen*, s. 325–335). Ann-Catrine Edlund har undersökt kvinnors dagboksskrivande i norra Sverige i boken *Ett rum för dagen* (2007) och artikeln *Det enda privata rummet? Tankar kring dagboksskrivandets funktion för kvinnor i agrar miljö under tidigt 1900-tal* (publicerad i tidskriften Kulturella perspektiv 13:1).

början av 1900-talet; att skriva av visor i visböcker. Julia Englund kan möjligen ha använt brevgenren som förebild för sitt skrivande, eftersom hon ofta avslutar dagens anteckning med en hälsningsfras. Och det är antagligen ingen tillfällighet att Greta och Julia, som båda skriver trots att de är ovana att hantera skriftspråket, är troende och tillhör rörelser – separatister respektive baptister – där medlemmarna själva förväntas förvalta det kristna ordet, det skrivna och det talade.

För säljägare Axel Johansson var skrivandet antagligen ett sätt att fördriva tiden under ändlösa timmar av väntan under den månadslånga jakten ute på isen. Men skrivandet var naturligtvis också en viktig kunskapsdokumentation där jaktresultat redovisades och färdvägar samt väder- och vindförhållanden noterades.

En generell drivkraft till dagboksskrivande kan också vara ”skrivande för skrivandets egen skull”. Dagboken blir här en plats där ovana skribenter kunde få möjlighet till skrivträning. Skrivandet blev en träning i både utövande av skrivkonsten och en språklig träning i att bemästra det svenska riksspråket för dessa skribenter som hade dialekten som sitt modersmål. I Greta Dahlkvists dagbok lyser skrivarglädjen och berättarglädjen starkast. Att hon är obekant med många av skriftspråkets normer tycks inte utgöra ett hinder för henne i hennes skrivande. En av Gretas starkaste drivkrafter till skrivandet får man anta är just skrivträningen där dagboksskrivandet ger henne möjligheter att nästan dagligen uppöva sin skrivfärdighet.

FOTO I PRIVAT ÄGO

Linnéa Johansson. Fotot är troligen taget ca 1940.

Med dagboken som följeslagare – en pigas dagboksskrivande

ANN-CATRINE EDLUND

Söndagen den 25 juni 1933 skriver 16-åriga Linnéa Johansson av texter i en av sina visböcker. Hon fyller hela nio sidor i sitt svarta vaxdukshäfte med avskrifter: En predikan av Pastor Frank Mangs med titeln *Fullkomlig glädje*, en visa med kristet budskap och två visor som hyllar modern: *Din moders sång* och *En liten sångerska*. Nedanför den sista visavskriften återfinns en lågmält sorgsen dagboksnotering: *sista söndagen vi få vara i vårt rätta hem. Till fredag blir det auktion. Sorgligt.*

”Vårt rätta hem” är Linnéas hemgård i byn Stavsjö i nordvästra Ångermanland där hon växt upp tillsammans med sex syskon. Det är ”sista söndagen” de vistas där eftersom gården sålts till den äldre brodern Alfon och allt lösöre ska säljas på auktion. Gården säljs eftersom syskonen Johanssons mamma gick bort på nyårsdagen 1933, och pappan inte vill driva gården själv. Mor Kristina hade då varit svårt sjuk i fem års tid och vårdats i hemmet av Linnéa och hennes systrar.

Försäljningen av hemgården får genomgripande konsekvenser för Linnéa. Hon har nu inte längre någon fast bostad och måste försörja sig själv. Hösten 1933 och ett år framåt innehar hon sin första längre anställning som piga hos sin 15 år äldre syster Signe som arbetar som lärare i byn Flyn. Anställningen innebär början på en kringflyttande tillvaro för Linnéa som under de kommande nio åren lever som ensamstående och självförsörjande, fram till 1942. Under denna tid arbetar hon hos 18 olika arbetsgivare och byter arbetsplats ett trettiotal gånger. Mestadels arbetar hon som piga, i både Ångermanland och Västerbotten, framför allt i jordbruksmiljö, men hon arbetar också som piga i en mer borgerlig miljö.

Linnéas livssituation under dessa år kan alltså beskrivas som extremt rörlig och föränderlig. Men Linnéa har en ständig följeslagare med sig i den korg där hon förvarar sina

FOTO I PRIVAT ÄGO

Familjen Johansson samlad utanför gården i Stavsjö. Med på bilden finns också Systers dotter Ebba som var tre år yngre än Linnéa. Bakre raden: Pappa Olof, Syster, Artur, Signe, Alfon. Främre raden: Lydia, Uddo Jonsson, Ebba, Linnéa, mamma Kristina.

personliga tillhörigheter – sin dagbok. Under sin första anställning hos syster Signe påbörjar Linnéa ett regelbundet dagboksskrivande som kommer att följa henne genom livet. Från och med 1934, då Linnéa är 17 år, till och med år 1999, då hon hunnit bli 82 år, skriver Linnéa dagligen – ett dagboksskrivande som alltså pågår under hela 65 år. Om inte problem med synen hindrat henne från att skriva vidare hade hon antagligen skrivit dagbok livet ut. I min bok *Ett rum för dagen* har jag följt Linnéas skrivande under de nio år då hon är ensamstående och arbetar som piga, mellan 1934 och 1942.

Med gården i centrum – skrivande i jordbruksmiljö

När Linnéa arbetar som piga i jordbruksmiljö står gården i centrum för hennes skrivande. Hon beskriver mestadels det arbete som utförs på gården och människors rörelser till och från gården – såväl hushållsmedlemmarnas ankomst och avfärd som tillfälliga besök noteras. I de första regelbundna anteckningarna från 1934, hos syster Signe i Flyn, är det svåger John som är mest rörlig och så mycket som hälften av anteckningarna dokumenterar hans resor. Här återvänder John först från sin födelseby Stavsjö, efter att ha vistats där i närmare en vecka, och dagen därpå åker han återigen iväg, denna gång till Bodum.

John kom hem från
Stavsjö den 2-3. John for till
Bodum den 3-3. John kom hem
från Bodum den 4-3.

Besökare till gården tycks komma i en strid ström. Under sena mars och tidiga april finns noteringar om följande besökare:

Elna Lövqvist å Viola Jonsson
kom hit den 18 mars for sedan till Sund.
Aina kom hit d. 23-3.
Alfred Jonsson i Flyn kom hit
den 30 mars 1934.
Sixten kom hit och for hem den 30 mars. 34.
Syster kom hit d. 4-4-34.
"BullErik" var hit den 6 april.
Allan kom hit d. 8 april.
Jonas Nordin var hit den 8 april.

När det gäller arbetet vid gården i Flyn är det också svåger Johns arbete som är flitigast do-

kumenterat, ofta är uppgiften om utfört arbete en precisering av orsaken till hans frånvaro: han kör kalk, han hämtar grisar och han kör sågtimmer.

Man kan faktiskt säga att svåger John är huvudperson i denna text. De övriga noteringarna från Flyn beskriver huvudsakligen kollektivt utfört arbete vid gården. I maj månad påbörjas vårbruket och då framträder både boskapsskötsel där korna flyttas till sommarladugården och potatissättning.

Vi släpper korna bakom hagen d. 22 maj.
Vi flyttar korna till sommarladugården den 29 maj.
Bojan å jag är hos Alfr. Skoglunds och sätter potatis d. 23 maj.

I det fortsatta dagboksskrivandet i jordbruksmiljö står gården fortfarande i centrum. Men Linnéas eget arbete börjar bli alltmer synligt. Hos Kristian Vikström i Svanabyn, Dorotea, där Linnéa arbetar 1939–40, finns både hennes sysslor inomhus och utomhus redovisade. Under vinterhalvåret syns endast inomhussysslorna. Visst har hon fortfarande ansvar för djuren och framför allt mjölkningen. Men den enda gång som arbetet med mjölken skymtar fram i anteckningarna är när rutinerna bryts: ”Fick hjälp med mjölkhinkarna av Vincent å Malte”. Djurskötseln blir synlig när korna ”Runa” och ”Turda” kalvar. Förutom det periodiskt återkommande arbetet med tvätt och städning av salen, köket och

FOTO I PRIVAT ÄGO

Potatissättning i Stavsjö 1930 då Linnéa var 13 år och ännu bodde i föräldrahemmet.

Ritning av gårdshuset på Östermalm där tvättstugan var inrymd. Ritningen förvaras på Stadsarkivet i Umeå.

kammaren så syr Linnéa kläder åt barnen hos Kristians'. Hon syr blusar och kappor till småflickorna, småkläder och klänningar. Hon bakar också mellan 90 och 100 ”brödkakor” vid flera tillfällen och även ”blodbrödkakor” och bullar. Någon gång under vinterhalvåret finns anteckningar om att Linnéa hjälpt Kristian med att till exempel ”köra hö från myran”.

Under sommarhalvåret deltar Linnéa aktivt i skördearbetet och i djurhanteringen. Hon räfsar, hässjar och tar upp potatis. Hon klipper får och hon ”släpper kor på myrlägdan”. Höst innebär också att plocka bär för vinterns behov av hjortron, blåbär och lingon.

Men allteftersom börjar Linnéa också lämna plats för tankar och reflektioner i sitt skrivande. En lördagskväll i maj 1940 kombinerar hon en beklagande längtan tillbaka i tiden med en framtida önskan om en fredligare värld.

O vad allt känns tomt ikväll när
jag tänker över det förflutna, men
ack vad vore det blott vi levde
i en fredlig värld mina
tankar lördags kvällen den 18 maj. 40.

Utanför gården

Världen utanför gården tar endast liten plats i hennes skrivande, men Linnéas penna följer avgörande skeden i det andra världskrigets utveckling. Här syns krigsutbrottet den 1 september, Englands krigsförklaring mot Tyskland den 3 september, freden som slöts mellan Frankrike och Ryssland den 13 mars 1940 och Tysklands invasion av Norge och Danmark den 9 april. Krigets avtryck i vardagen syns också i noteringar om mörkläggning och mobiliseringskallelser. Hennes känsla av hopplöshet vid den tyska invasionen av grannländerna markeras med orden ”allt känns så meningslöst”.

Syster var till Bodum hon
cyklar men dåligt väglag, fick
veta att kriget börjar allt
känns så meningslöst d. 9 april.

Med dagboken som samtalspartner

Linnéa tjänstgjorde också som piga i tre hushåll som kan sägas tillhöra en borgerlig miljö: hos vandringsrättare Eriksson i Ramsele, hos överinspektör Berglund i Umeå och hos komminister Meethz i Åsele. Jag har följt Linnéas dagboksskrivande på Östermalm i Umeå, från hösten 1937 till sommaren 1938, och i prästgården i Åsele, från tidig höst 1940 till januari 1941.

I de anteckningar som skrivs i borgerlig miljö är Linnéa själv huvudperson. Man kan också säga att hon använder dagboken som en samtalspartner i denna mer obekanta miljö. Hon berättar inte enbart om sitt arbete här, utan också om sina upplevelser och känslor.

Pigans arbetsuppgifter med textilvård och städning i Herr Berglunds våning på Östermalm i Umeå finns dokumenterade i Linnéas texter. Textilvården redovisas oftast kortfattat. Hon ”lägger kläderna i blöt”, ”tvättar allt kulört”, ”hänger kläder”, ”manglar och stryker färdigt” eller ”piskar alla kläder”. Men den 14 mars har Linnéa även noterat i detalj antalet textilier som hon tvättat: 33 lakan, 80 handdukar, 29 servetter, 7 dukar, 50 näsdukar och 21 grytlappar. Dagen därpå hänger Linnéa all tvätt och hon har då ”så ont i mina händer så jag kan knappt ta i nånting”.

I arbetet med städning preciseras nästan alltid var hon städat och vad hon gjort. Hon städar sal’n, sängkammar’n, tambur’n och badrummet. Hon skurar östra vindskontoret, tredje vinden, trappan, källaren, köksfarstun och stora farstun. Och hon städar småskåpen i köket och porslinsskåpet och ”jag dammar tjädrarna i kontoret och palmen i sal´n”.

Det dagliga hushållsarbetet kommer däremot i skymundan. Arbetet i köket med matlagning och disk och uppassandet på arbetsgivaren med väckning, servering och daglig klädvård syns bara ibland. Vid något enstaka tillfälle blir Linnéas arbetsrutiner på morgonen synliga: att koka choklad och kaffe, att väcka, ta hand om kläder, elda, städa, förbereda lunchen och diska bort efter frukosten. På sin 21-årsdag noterar hon att hon väckt både hushållerskan Gerda och seminaristen Ingrid med fika på sängen.

27 februari
Min 21 årsdag. 1938.
jag steg upp en kvart i åtta
kokte kaffe, gav tant Gärda
på säng, kokte coklad och
gav Ingrid på säng sen tog
jag kläderna från strecken
i tamburn gjorde sen opp
eld i kamin, städade, skala
potatis å morötter.

I prästgården i Åsele gör hon också utförliga noteringar av sina arbetsuppgifter. I julstädningen, dagarna före jul 1940, har Linnéa räknat upp sitt städbeting där hon tycks gå över i stort sett hela prästgården med skurborsten.

VÄSTERBOTTENS MUSEUMS BILDARKIV

Linnéa besöker både biografen Odéon och Röda Kvarn i Umeå. Fotot från 1938–39.

Jag skurar mat-
rummet, serveringsrummet, säng-
kammarn', halln', köket, trappa
matkällarn', pannrummet, tvättstugan,
vedrummet, garaget och källar-
halln', tvättar opp nå' kläder åt
mej själv de andra är bortbjudna
den 20 dec. 13-°.

I skrivandet i borgerlig miljö samtalar också Linnéa med dagboken om sina tankar och känslor. Här ryms både värderingar, känslor och reflektioner. I umgänget med vännerna i Umeå kommer hennes glädje över deras gemenskap till uttryck genom korta positiva omdömen, när de varit på bio eller när de varit ute och ”frisksportat”: ”Alla tajders” & ”(roligt)”.

Sven Lindblom bjöd Sally å mej på
Odéon filmen hette: Fången på Zenda.
(Alla tajders d. 14 jan. 1938.

Linnéa kommenterar sin upplevelse av arbetet vid några tillfällen där det framkommer att arbetet varit slitsamt. Hon konstaterar att hon ”haft jäktigt med städning” och att hon känner sig trött. Det hårda arbetet ger fysiska besvär. Springet i köket ger värk i fötterna och stortvätten såriga händer.

jag har sprungit kring spisen
och diskbänken så jag har så
ruskigt ont i mina fötter d. 15 maj.

Hon ger starka uttryck för en känsla av övergivenhet och ensamhet i de båda borgerliga hushållen. Ensamhetskänslan finns första gången noterad i inledningen av hennes vistelse i Umeå den 21 november 1937. Man kan ana att hon här glatts åt att hon återsett ett känt ansikte från sina hemtrakter – om än bara på håll:

Allting känns så tomt
och ensamt när man
är så här långt från
sina nära och kära,
jag har i kväll sett
skymten av Nelly Birgitta
Margareta Ohlsson från
Rossön, som är sköterska
å Umeå lasarett.

De känslor och värderingar som kommer till uttryck i skrivandet i prästgården i Åsele är nästan uteslutande av beklagande karaktär. Två omdömen om biobesök tillhör dock undantagen. Linnéa tycker att det var ”ruskigt” att se *Mannen bakom järnmasken* och att *Frun tillhanda* var en ”mycket bra film”. De känslor som starkast kommer till uttryck är upple-

velse av ensamhet och att hon har det långtråkigt, eller med hennes egna ord: ”långsamt”. Den 1 december gör Linnéa denna beklagande notering i väntan på att Sonja ska komma.

Det är som vanligt bara långsamt
jag väntar förgäves på att Sonja
skall komma Jag har läst
Flitiga händer på lediga stunder,
vi åt middag 3:20 e.m. d. 1 dec. regn.

Hennes väntan är dock inte förgäves, Sonja kommer och de går tillsammans med Hilding först på kafé Axbergs och därefter på bio.

Varför skriver Linnéa?

Pigan Linnéa Johansson skriver alltså varje dag ned anteckningar i sina dagböcker oavsett i vilken miljö hon befinner sig. Att Linnéa skrivit så kontinuerligt visar att skrivandet måste ha varit betydelsefullt för henne. Annars skulle hon knappast ha sökt lediga stunder för att sätta sig ned och skriva. Vad är det då som driver Linnéa till denna skrivhandling? Vilka funktioner kan skrivandet ha fyllt för Linnéa?

Jag ska här ge några tänkbara anledningar till skrivandet. Allra först kan man konstatera att det finns en generell drivkraft till dagboksskrivande i jordbruksmiljö under tidigt 1900-tal; möjligheten att få tillämpa sina skrivkunskaper. Man kan kalla det ”skrivande för skrivandets egen skull”. Skribenten fick här möjlighet att dagligen träna både den formella skrivkunskapen och träna på att använda sig av skriftspråkets normer. Linnéa har också själv framhållit glädjen till skrivandet som en viktig drivkraft, och i dagboken får hon utlopp för denna skrivglädje.

Under de nio år som Linnéa var verksam som piga bytte hon arbetsplats hela 30 gånger. Linnéa förde ett kringflackande liv utan fast punkt. Hon beskriver sig själv som ”en flyttfågel” under denna period. I denna kringflyttande tillvaro som rör sig mellan både geografiska och sociala rum finns det ändå en konstant handling; dagboksskrivandet. Var hon än befinner sig är dagboken hennes ständiga följeslagare. Skrivandet i dagboken är en återkommande handling som antagligen bidrar till att skapa trygghet i Linnéas annars så flyktiga tillvaro.

I den berättelse som växer fram i dagboksskrivandet är inte Linnéa en självskriven huvudperson till en början. Men med början i Umeå 1937 kommer Linnéa alltmer att stå i centrum för sitt eget skrivande. I sin dokumentation av eget arbete synliggör hon de arbetsuppgifter som annars inte ges bekräftelse av arbetsgivaren. Hon bekräftar också de svårigheter hon möter i sitt arbete och ger i skrift uttryck för sina känslor. Skrivandet ger henne en möjlighet att bekräfta egna handlingar och känslor.

Pigan Linnéa Johansson saknade för det allra mesta ett eget utrymme, en egen vrå i de hushåll som hon tjänstgjorde i. Men genom att skriva dagbok skapar hon en egen vrå – ett skrivet rum mellan dagbokens pärmar. Här kan hon samtidigt som hon upprätthåller sin skrivkompetens, skapa ett rum som skänker kontinuitet och trygghet och som ger henne bekräftelse som handlande och tänkande individ.

Verk ur utställningen *Mobila tidsrum.*

Sex dagböcker genom två betraktare.

Sex dagböcker genom två betraktare

ANN-CATRINE EDLUND OCH MARIA SUNDSTRÖM

En tolkning av ett historiskt material ställer höga krav på uttolkaren. Vilka möjligheter har vi att kunna tolka och förstå de händelser och de människor som rör sig i ett historiskt rum? I en tid som för länge sedan är passerad, där det fysiska rum som personerna rörde sig i är förändrat, starkt förvandlat. Att därefter återge denna tolkning och återskapa platser och människor ställer förnyade krav på gestaltning och trovärdighet.

Konstnärlig och språkvetenskaplig metod i förening

Konstnären och forskaren har båda förutsättningar för att närma sig ett dokumentärt material och fånga en bild av det förflutna och därefter gestalta det, men på helt olika villkor. Konstnärens möjligheter att utforska ett material begränsas endast av konstnären själv, medan det vetenskapliga utforskandet alltid förutsätter en systematiskt genomförd tolkning på teoretisk grund. Gestaltningen av tolkningen sker också med olika medel; medan konstnären använder bilden eller andra konstnärliga uttryck för att förmedla sin förståelse, förmedlar forskaren sin tolkning med hjälp av det skrivna ordet.

Men vad händer när konstnären och forskaren samverkar? När båda utforskar samma historiska material med två olika perspektiv? Projektet *Mobila tidsrum* handlar om just denna fråga. Tillsammans har vi, bildkonstnären Maria Sundström och språkvetaren Ann-Catrine Edlund, utforskat sex dagböcker skrivna av människor i övre Norrland under tidigt 1900-tal. Skribenterna och dagboksmaterialet presenteras närmare i artikeln *Vardagens skrivande* på sidan 2.

Vi har i projektet i första hand varit intresserade av den process som tar form när konstnärlig och vetenskaplig metod möts och samverkar. Utifrån våra respektive positioner som konstnär respektive språkvetare har vi provat arbetsformer där våra båda kompetenser kombineras i den utforskande processen.

I konstutställningen *Mobila tidsrum* på Västerbottens museum skapas ett individuellt tidsrum för var och en av dessa sex skribenter. En tidsgräns är satt till år 1945, även om

MARIA SUNDSTRÖM

Olle Kågström i Storkågeträsk var släkt med familjen Dahlqvist. Nere till vänster på bilden ses en ögonsten som Olle fått av sin far och som ursprungligen ägts av Dahlqvists. Den användes när man fått in skräp i ett öga. Ögonstenen placerades under ögonlocket och hjälpte till att driva ut skräpet. Mor Dahlqvist var barnmorska och de båda döttrarna Greta och Lovisa tycks också ha haft en vårdande funktion i bygden. Greta utförde koppning så sent som på 1930-talet, då Olle Kågström var närvarande som åskådare. Systrarna ropade också in mediciner på auktion, eller gick till hem där någon nyss dött för att efterhöra om där fanns någon överbliven medicin som de kunde få ta hand om. Enligt Olle var en vanlig rekommendation från systrarna: "Ta Rosenbergs.", ett huvudvärkspulver som fanns i kuvert.

två av skribenterna har fortsatt sitt skrivande många år därefter. Den språkvetenskapliga studien har fördjupat sig i två av de kvinnliga skribenternas skrivande, Julia Englund och Linnéa Johansson, medan övriga skribenter har studerats mer översiktligt. Den språkvetenskapliga studien av Julias och Linnéas skrivande presenteras i boken *Ett rum för dagen*. De frågor som ställts till dagbokstexterna inriktar sig på skriftens användning och dagboksskrivandets funktioner – varför skriver de dagbok?

Vårt samarbete

Vårt samarbete kom tidigt att kretsa kring frågor som rör dagboksmaterialets rumsliga dimensioner. Så småningom utkristalliserade sig ett mer preciserat syfte: Att gemensamt

utforska relationen mellan de sex skribenternas levda rum och det skrivna rum som dagboken kan sägas utgöra. Detta krävde att vi skapade oss en bild av skribenternas historiska livsmiljöer genom att kartlägga deras rörelser i ett geografiskt rum. Var bodde de? Var arbetade de? Var de fast bosatta på en och samma plats? Eller var de säsongsboende?

Tillsammans har vi besökt minst en av de livsmiljöer där dagboksskribenterna verkat, vilket har blivit tiotalet resor: Vi har besökt Greta Dahlkvists gårdstun i Storkågeträsk där allt som minner om gården är rabarbern som fortfarande växer där. Vi har vandrat i lärarinnan Albertina Anderssons fotspår i Vilhelmina och gått mellan Frälsningsarmén och Missionshuset. Vi har besökt Julia Englunds gård i Bensbyn och även övernattat på den skärgårdsö där hon och brodern bedrev sitt sommarfiske. Vi har åkt ner till Björkvik i Södermanland för att träffa Karl Lövgrens fosterson, Filip Bergkvist, och även besökt hemgården i Rismyrliden. Vi har träffat Linnéa Marcusson (född Johansson), som skrev dagbok som ung piga, och även besökt hennes numera öde hemby. Däremot har vi inte följt Axel Johansson ut på sälisen. Vi fick nöja oss med att följa hans säljaktsresor utifrån den dokumentation som fanns inlämnad vid *Norrbottens minne* i Luleå.

Under resorna har vi också tagit kontakt med personer i skribenternas närhet och besökt arkiv. Besöken har fotodokumenterats av Maria Sundström. Det har varit avgörande för oss att samarbeta på detta sätt i kartläggningen av skribenternas livsmiljö efter-

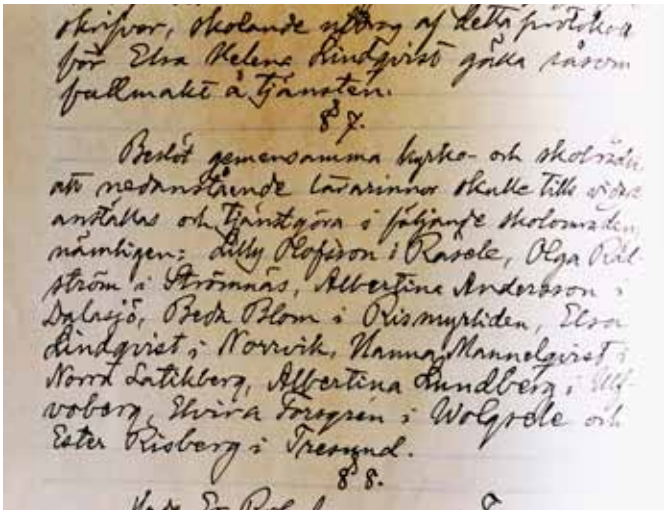

MARIA SUNDSTRÖM

I Vilhelmina besökte vi kommunkontoret och pastorsexpeditionen för att hitta spår av Albertina Anderssons lärargärning. I läsandet av examenskataloger, skolrådsprotokoll och läraranvisningar insåg vi hur starkt reglerad Albertinas yrkesverksamhet var. Hennes arbete var styrt från både statligt håll och från kommunalt/kyrkligt håll där skolrådet utfärdade anvisningar och där skolinspektören gjorde kontrollbesök i skolan. I detta protokoll från skolrådet anges att Albertina skulle tjänstgöra inom Dalasjö skolområde.

som det gett oss en gemensam kunskapsbas – en kunskapsbas som möjliggjort en dialog. Dialogens förutsättningar har dock varierat. För språkvetaren har den kontinuerliga dialogen inneburit att undersökningens förutsättningar ständigt behövt tydliggöras – något som varit positivt och ofta resulterat i omvärdering och omprövning. Det ständiga ifrågasättandet är naturligtvis något som ska kännetecknа all forskning, men i det oväntade samarbetet ställs ifrågasättandet på sin spets. Forskaren kan inte gömma sig bakom väl beprövad teori och metod.

Ur konstnärens perspektiv har dialogen däremot varit återhållsam tills dess att de

MARIA SUNDSTRÖM

Vi besökte Norr-Espen i juni 2003 och fick båttransport dit av Altappens turism. På väg ut stannade vi till vid det lilla museum som finns på Altappen och hittade dessa nät och tillhörande information. ”På 1930-talet importerades färdigt maskat garn från Japan. Då maskade fiskaren själv fast övre garnet med hemgjorda krokar och som sänken började man använda blyringar och mässingringar.”

konstnärliga idéerna börjat konkretiseras. Konstnärens arbetsprocess kräver sin tid, ett prövande av idéer är nödvändigt innan de börjar ta form och visuellt kan presenteras. Men när de konstnärliga skisserna och texterna väl mötts har vi nyfiket frågat om varandras arbeten och haft givande diskussioner.

Konstnären om samarbetet

Intresset för att pröva olika metoder och samarbeten genomsyrar mitt konstnärliga arbete. I konstprojektet *Wiedergutmachung* samarbetade jag med journalisten Elisabet Blomberg kring den gemensamma utgångspunkten; vårt tyska arv. I konstprojektet *L'Eguillère*, samarbetade jag med arkitekten Jenny Lundahl. Vi förflyttade två franska rum till ett galleri i Umeå, där ett naturrum och ett rum inomhus blev fragmentariskt rekonstruerade och gestaltade i installationsform. I projektet *Mobila tidsrum* prövas samarbete med en språkvetare och att arbeta med ett material som jag till en början inte hade någon personlig anknytning till.

Att läsa dagböckerna och sedan besöka dagboksförfattarnas olika miljöer har varit som ett äventyr och samtidigt som att lägga pussel. Mina föreställningsbilder som fanns till en början bleknar och nya uppstår när vi hittar nya ledtrådar. Platserna har på ett starkare sätt än dagbokstexterna framkallat bilden av skribenternas vardag. Och Ann-Catrines och min ständiga dialog för att försöka förstå och bilda oss en uppfattning av det skrivna materialet och dagboksförfattarens person har varit intressant och berikande. Att besöka Norr-Espen, längst ut i Luleå skärgård, i början på juni och bli i landsatta och där lämnade i ett dygn. När båtmotorljudet tystnat började vi leta efter spår. Vart kan fiskebodarna ha stått? Var fanns hamnen? Vi hade dagböckerna, en karta och ett fotografi som ledtrådar. Och plötsligt hade vi funnit platsen som Julia beskriver. Där hon fiskade, plockade bär och hade kaffebjudningar i det fria.

I *Mobila tidsrum* har det getts möjlighet att undersöka hur konstnärlig metod fungerar när den kombineras med vetenskaplig. Vårt samarbete med kartläggning av dagboksskribenternas livsmiljöer har varit en metodisk styrka. Jag har bild- och ljuddokumenterat miljöerna och byggt upp en bildbank bestående av cirka sjuhundra bilder som vi båda använt oss av.

Det blir också tillfälle att för mig som konstnär utveckla ett tillvägagångssätt i utforskandet av ett dokumentärt material och pröva former för att omvandla det till en gestaltningsupplevelse. När konstnären formulerar det konstnärliga perspektivet i sin dagliga verksamhet handlar processen om de val

som görs. Då tas i princip inte alls hänsyn till andra begränsningar än de rent konstnärliga. Det innebär att den konstnärliga processen förutsätter största möjliga frihet. Samarbetet med Ann-Catrine Edlund har för mig inneburit att jag fått följa en vetenskaplig process. I vår gemensamma erfarenhet av dagboksmaterialet har jag funnit den drivkraft som skapar ingångar till den konstnärliga processen. Svårigheten har ibland funnits i kommunikation kring den konstnärliga processen där jag inte har kunnat bjuda in till samtal i ett visst skede. Bildkonstnärens styrka finns i den två- och tredimensionella bilden, och det är inte alltid möjligt att i ord beskriva det som sedan ska visualiseras.

Språkvetaren om samarbetet

Samarbetet med en bildkonstnär har för mig som språkvetare resulterat i att jag betraktat mitt material ur ett nytt perspektiv. Dagboksmaterialet har av både mig och Maria behandlats ur ett rumsligt perspektiv, där dagboken betraktas som ett skrivet rum. Detta har också fått konsekvenser för min metod. Jag ger här ett exempel på vad det rumsliga perspektivet inneburit för min analys av Julia Englunds skrivande.

I min studie ställer jag frågor kring skrivandets identitetsskapande funktion och dessutom frågar jag mig om skrivandet inneburit ett vidgat handlingsutrymme. I Julia Englunds dagbokstexter har jag kunnat urskilja tre levda rum innanför dagbokens väggar: företagandets rum, trons rum och hushållets rum. Julia försörjde sig som småföretagare tillsammans med sin bror. I företagandets rum noteras Julias verksamhet med fiske, vävning och försäljning. I trons rum dokumenteras hennes trosutövning inom baptistförsamlingen där hon var aktiv. I det tredje rummet, hushållets rum, noteras det arbete som är knutet till hemmets skötsel.

Vad representerar Julias skrivna berättelse? Den dagliga skrivhandlingen ger kontinuitet åt Julias identitet. Därutöver fyller hennes skrivande i första hand en bekräftande funktion i samtliga tre rum. I sin skrivna berättelse bekräftar Julia sig både som aktör och som tänkande och kännande människa.

Skrivhandlingen kan också sägas innebära ett visst vidgat handlingsutrymme för Julia i relation till de två offentliga rum där hon deltar – i företagandets rum och i trons rum. I det egna företagandet vistas Julia ofta i stadens offentliga rum vid sina försäljningsresor. I skrivandet synliggör hon genomgående sin kompetens, sin kapacitet och kunders positiva värderingar av hennes arbete. I trons rum noterar hon kritiska kommentarer till skeenden i den baptistförsamling som hon tillhör, där hon både ger uttryck för oro och för negativ kritik. Skrivandet ger henne alltså både en utvidgad möjlighet att bekräfta värdet av det egna arbetet i företagandets rum och att ge uttryck för ifrågasättande kommentarer i trons rum.

Med konstnärlig metod är det möjligt att nå djupare i utforskandet av den rumsliga dimensionen i dagboksskribenternas livssituation. En ytterligare

MARIA SUNDSTRÖM

Ann-Catrine i samspråk med Tore Holmström som ansvarar för skötseln av nybygget Rismyrliden som numera är klassat som byggnadsminne.

MARIA SUNDSTRÖM

Vägen till Stavsjö i tjällossningen våren 2004. Stavsjö var pigan Linnéa Johanssons hemby. Byn är numera öde och bara några förfallna gårdar vittnar om att byn för bara några decennier sedan sjudit av liv.

fördel, ur ett vetenskapligt perspektiv, är att forskningsfrågor och resultat presenteras för en offentlig publik i en konstnärlig form som kompletterar den vetenskapliga texten.

Vårt samarbete har korsat den etablerade gränsen mellan konst och vetenskap. Ur både ett konstnärligt och vetenskapligt perspektiv har samarbetet varit givande. Vi vill avsluta med en fråga: Kan kombinationen av dessa två perspektiv bidra till att göra betraktarens tolkning av de tidsrum som finns i utställningen mer trovärdig? Den frågan lämnas vidare åt betraktaren av konstutställningen *Mobila tidsrum* och läsaren av boken *Ett rum för dagen*.

Mobila tidsrum

MARIA SUNDSTRÖM

Samverkansprojektet kring norrländska dagböcker mellan språkvetaren Ann-Catrine Edlund och konstnären Maria Sundström har dels resulterat i Edlunds bok *Ett rum för dagen*, dels i utställningen *Mobila tidsrum* (visas på Västerbottens museum 28 januari–11 mars 2007). Följande sidor visar ett urval av Sundströms verk.

KARL LÖVGREN *1921 februari 7 första droppen.*

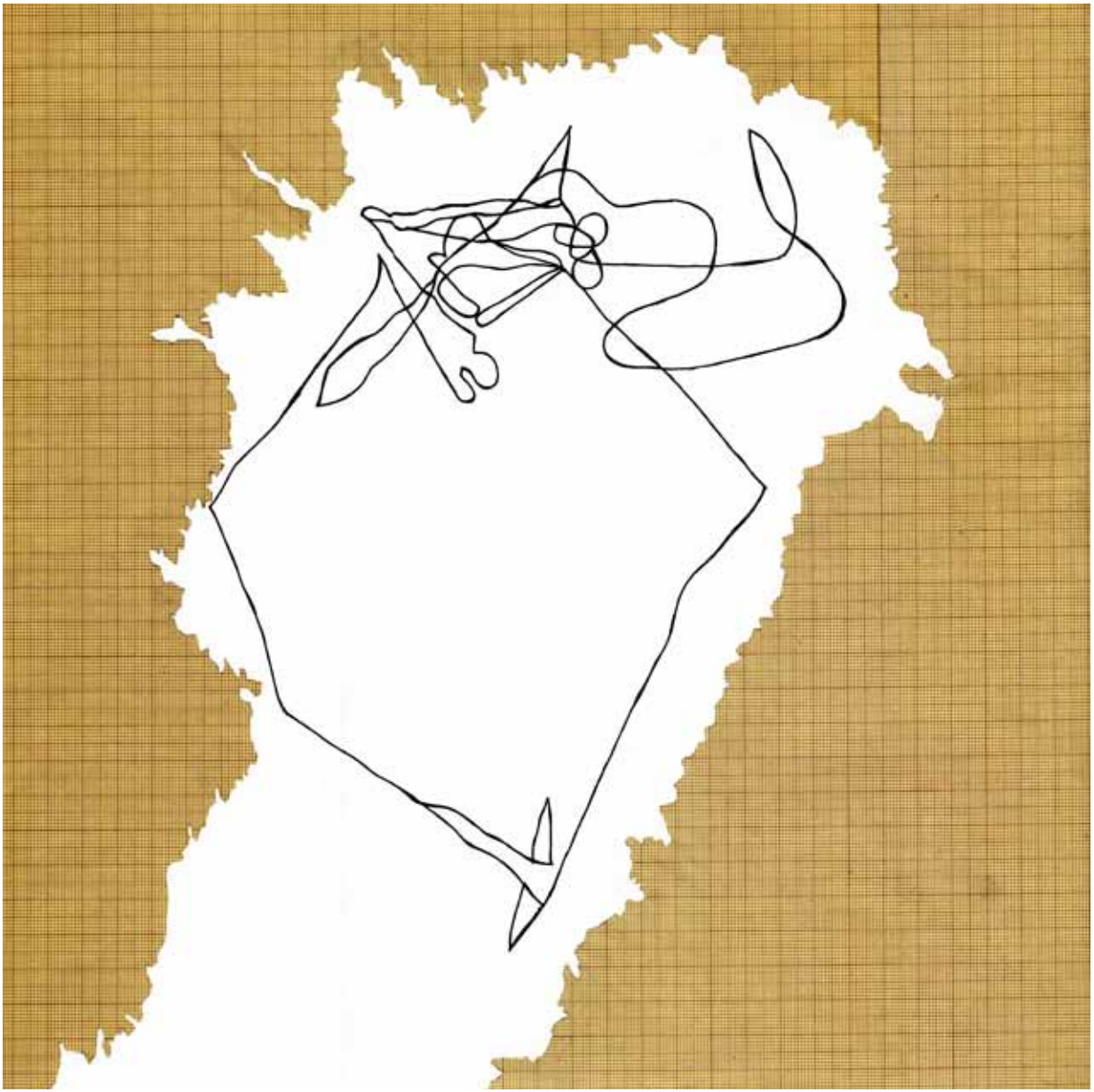

AXEL JOHANSSON *1933 29 mars svag ostlig vind.*
Vi har seglat en bit i dag i en rätt så smal råk, men nu koms vi inte längre. Vi får ligga här ett tag.

LINNÉA JOHANSSON *Jag fernissar sals- och sängkammarmattan och tant Gerda fernissar flickrums- och farstumattan den 13-6 1938.*

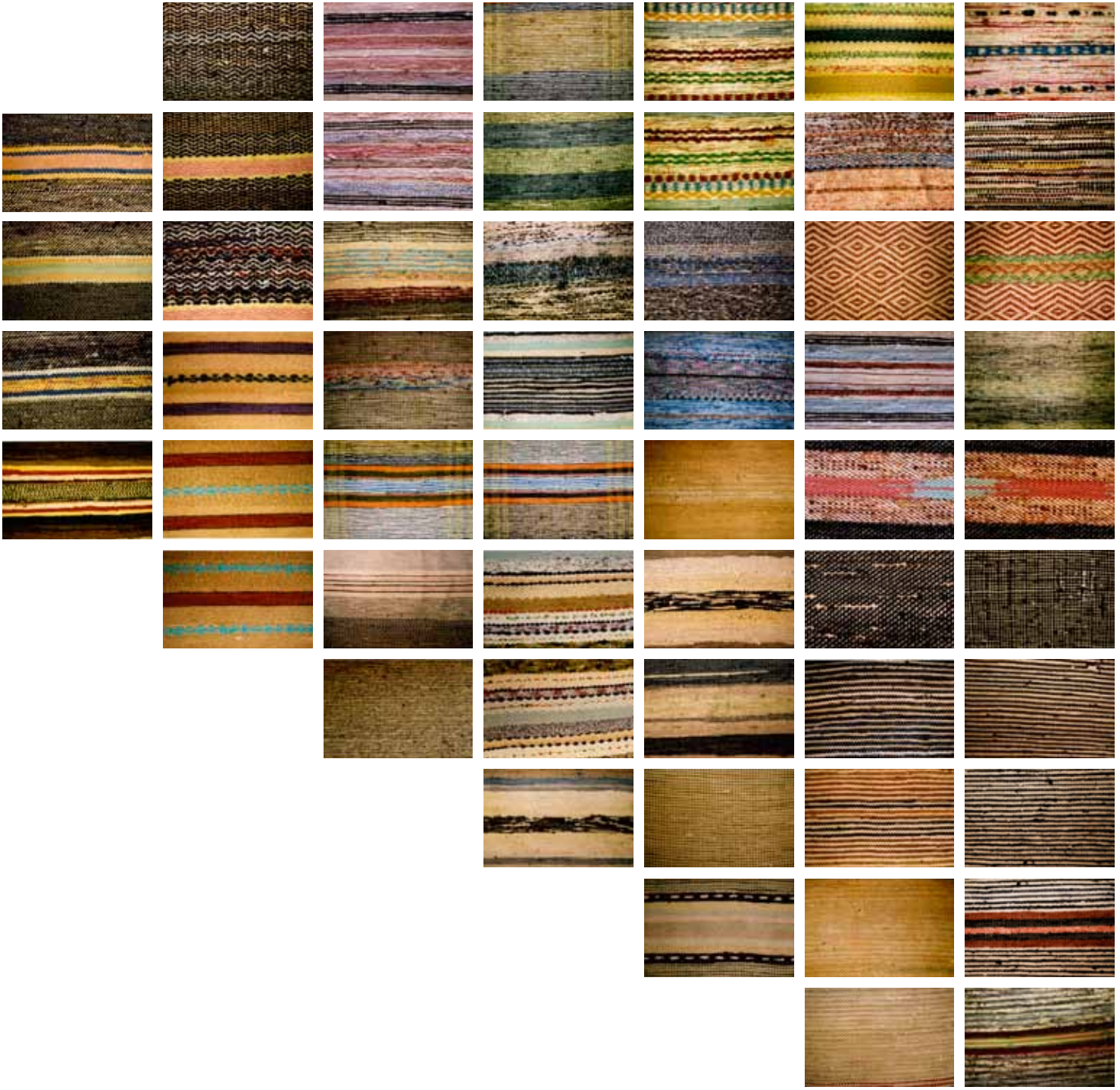

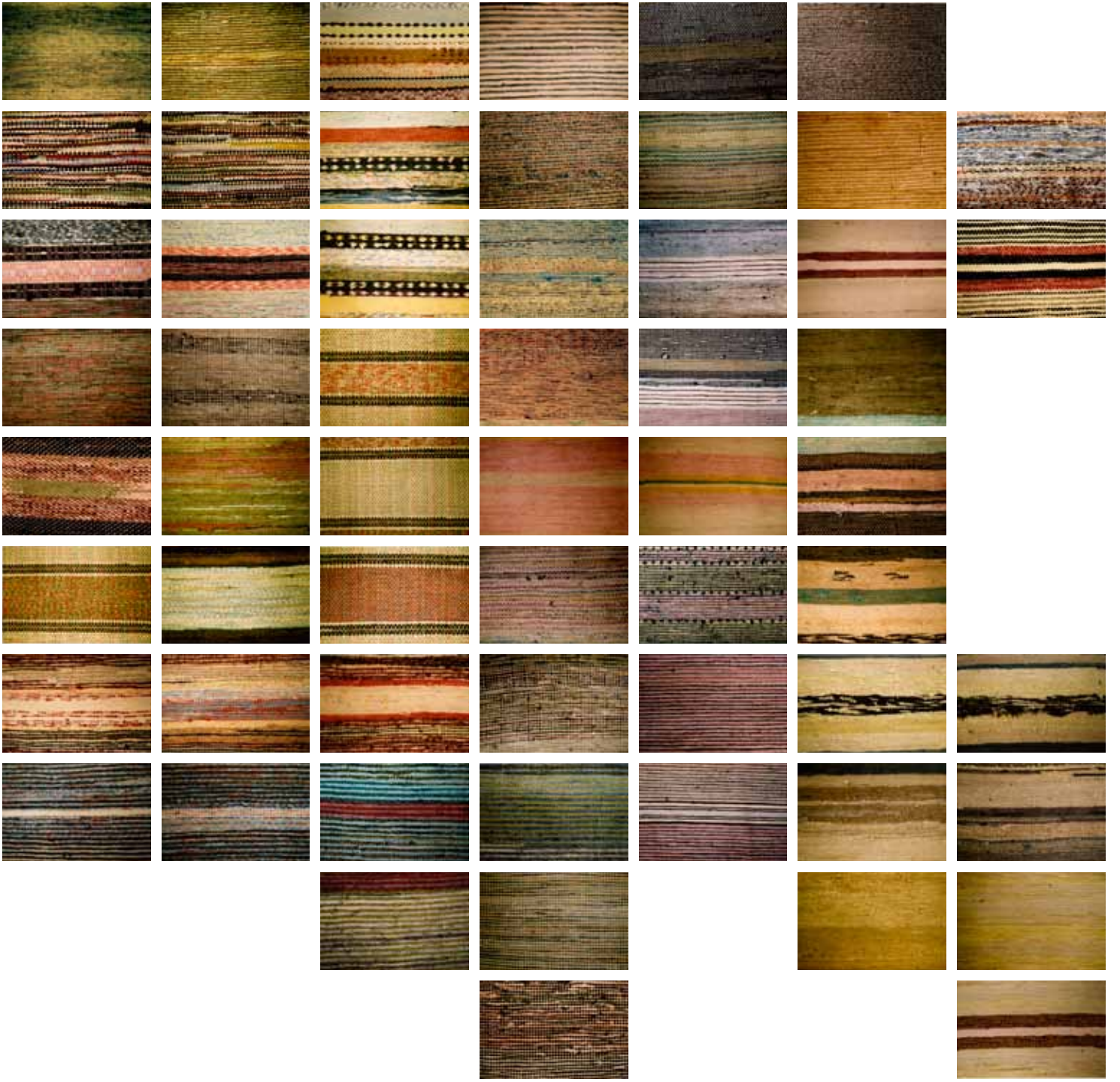

JULIA ENGLUND *Månda I dag vefver som vanligt. Tack och lof*

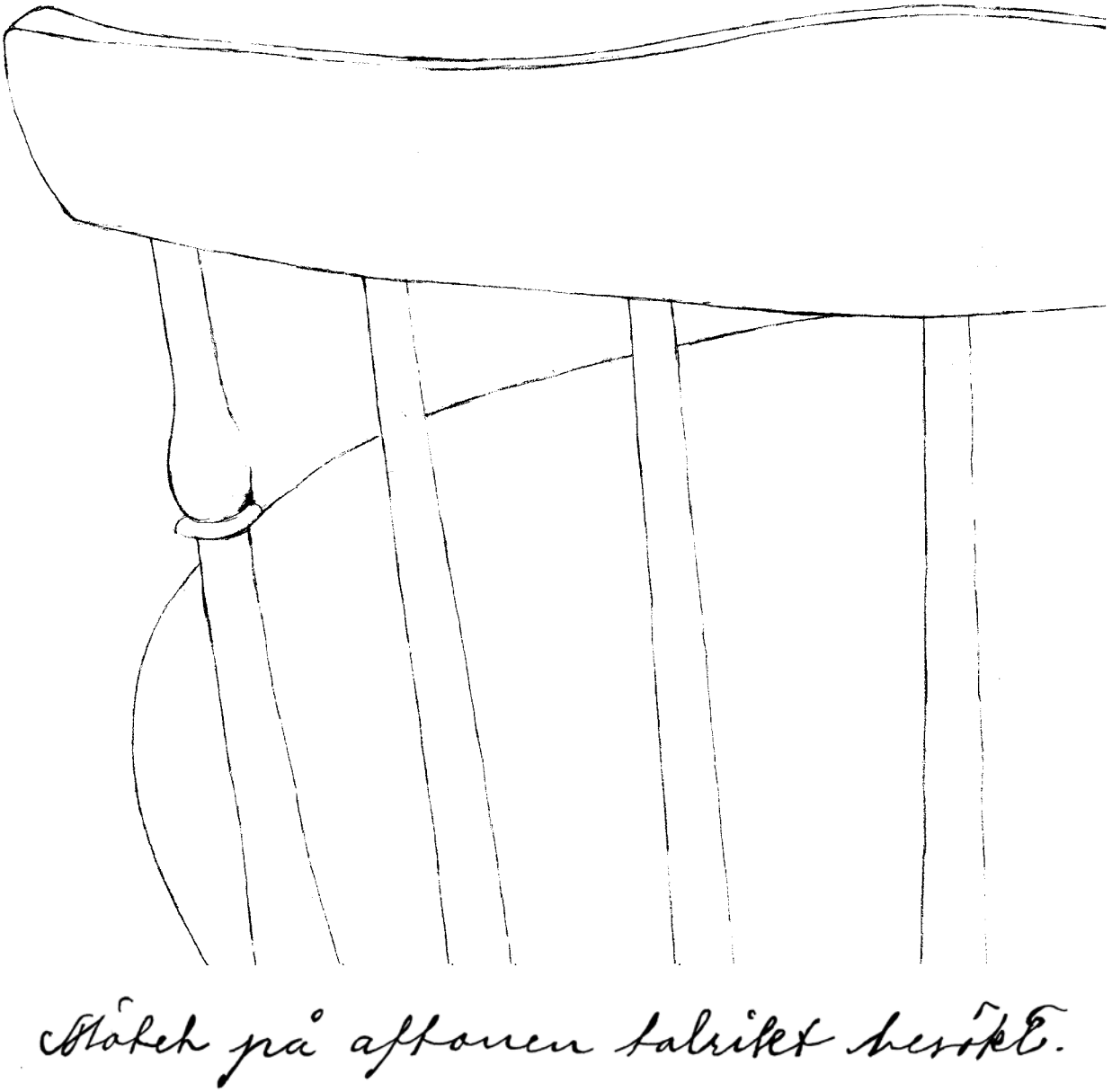

ALBERTINA ANDERSSON *Maj 1. Mötet på aftonen talrikt besökt.*

ALBERTINA ANDERSSON *Januari 2. Vacker dag. Skolsalen eldades.*
Vendela och jag städar i ordning för skolan.

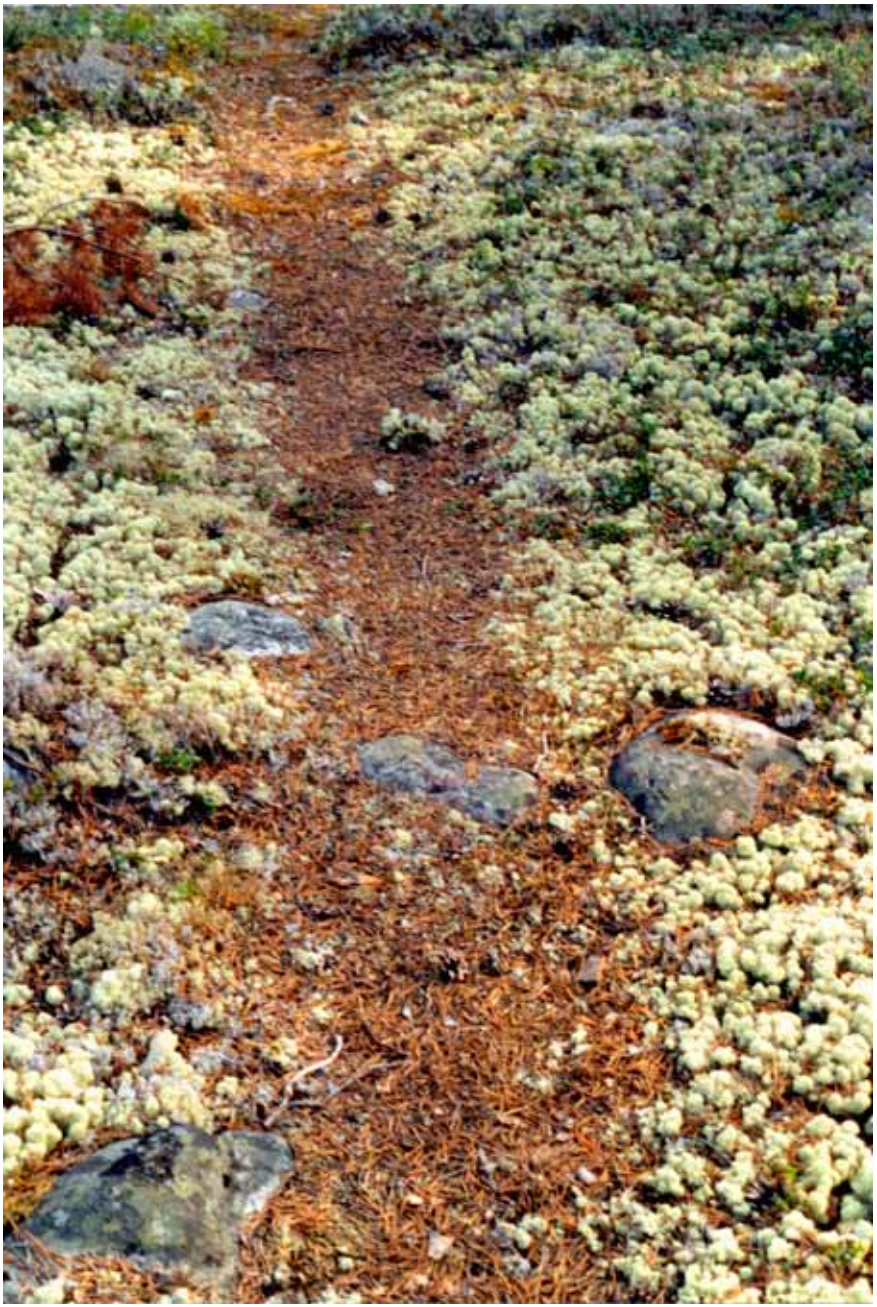

JULIA ENGLUND *I dag plockar 7 liter hallon blåser och är lite bullrit i luften. Allt bra. Tack och lof Julia.*

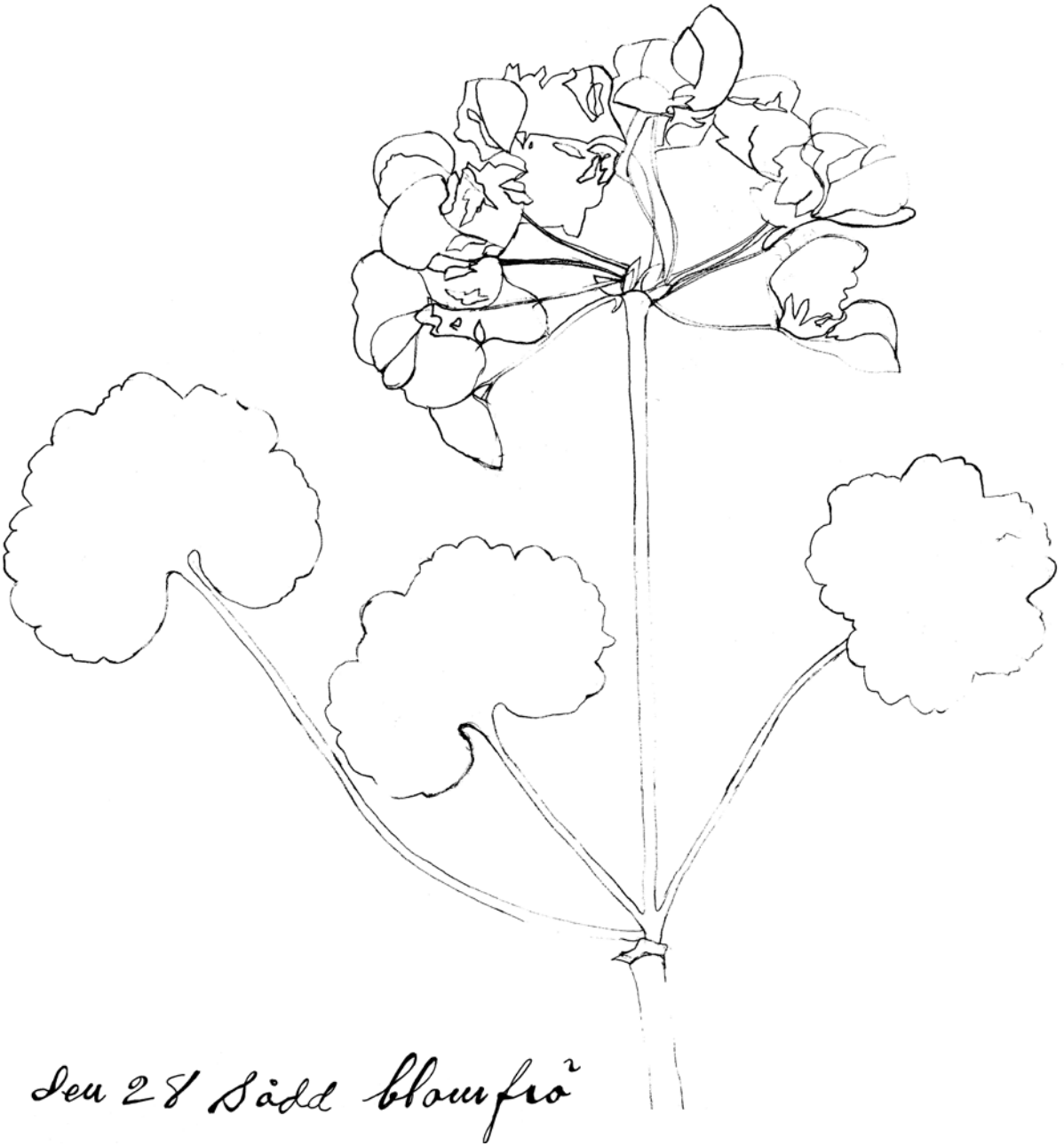

KARL LÖVGREN *1921 april 28 sådd blomfrö.*

GRETA DAHLKVIST *3 juni då borde vi så men på vissa ställd så är de då djup snö men vi har hört att göken har gokke i dag och de var första gången.*

4

Eva Käg Lund i Stäkaberg
gett dog strax före Jul om
en Qväl krin klätkan 9
heller 10 per var di di kamma
ren och jag på henne och
nog såg ha ganska klenat
men han gick somför in ni
stuggan och lade sig att så
va och best han somnat in
vaknes han det var som en
kats spitt skulle ha knak
kat på dören da gick han
ut att se vad det var och da
hade Eva dödde och han
tog och lade till henne och
så gick till nästa Grangäl
och sade va som hänt Eva.

5

och så sade dem dvär hänt
du Lig har men han sade de
är nog best Jag går hem till
dem Jag har der hem maat
så gjor de han och da de m
lade henne i kistan så täck
te Sist Li modren nå gra
Slantar i ni näsven hennes
Eva
den 3 januari da for
abram ka Eson oppi
gokmak men det var
ej sa sjunt han kade
bärtta kammans papi
per, och sa skulle an
ders gesta det efter
kartom oppa bin och
och han fan ej allt det va
bartta parta beskrifning
för bin

MARIA SUNDSTRÖM

”Jag får aldrig tid att skriva om veckorna…”

Gretas dagbok från Storkågeträsk

LARS-ERIK EDLUND

Bakgrund

En av de dagböcker som berörs i Ann-Catrine Edlunds artikel *Vardagens skrivande* är den som antas ha skrivits av Greta Dahlkvist i Storkågeträsk. ”Antas har skrivits” är det kanske bäst att säga, för det har diskuterats om det är systern Lovisa som skrivit den ena av dagböckerna, eftersom själva skrivstilen skiljer sig lite åt dagböckerna emellan och inslagen av dialekt är något mindre i den senare dagboken. Detta kan å andra sidan kanske förklaras av tidsskillnaden mellan dagböckerna. Att slutgiltigt avgöra ”författarfrågan” går inte att göra utan en ingående analys som ligger långt utanför ramen för den här korta uppsatsen; det viktiga för mitt vidkommande är att dagböckerna tillkommit i denna nordvästerbottniska miljö. Dagböckerna är förda åren 1891–92 och 1899–1901.

Greta – som vi alltså här utser till att vara den troligaste skribenten – bodde med sina syskon Olof Nils och Lovisa, och med den gamla mamman Greta Kaisa som blev nästan hundra år, på gården Ante-Noors i Storkågeträsk. Familjen tillhörde den separatistiska grupp som efter upphovsmannen kallades för riströmarna, vilka vid sina sammankomster använde sig av ”gammböckren”, den äldre psalmboken och katekesen.

Axel Engström från Kvarnforsliden, själv från en familj med separatister, har sammanställt ett litet stencilerat häfte med titeln *Separatismen som vi mött den i Övre Kågedalen*, och där berättat om ett möte 1932 hos de tre syskonen på Ante-Noors. Axel var då själv 14 år gammal:

> *Församlingsföreståndaren från Piteå var kallad, han hette Johansson, av allmogen kallad Pitprästen. Han föreläste ur Luthers postilla över midsommardagens evangelietext. 1695-års psalmbok användes. På eftermiddagen hölls nattvardsgudstjänst och då sjöng man ur Sions sånger med Rudströms tillägg. En vanlig träbänk användes som altarring men hur nattvardskärlen såg ut lade jag inte märke till.*

En annan av bygdens söner, Einar Holmqvist, kände också de åldrande syskonen på Ante-Noors och har berättat om dem i hembygds-

boken *Storkågeträsk – Kågedalens pärla* (1995). Efter drängen Nils Andersson som tjänstgjorde hos syskonen 1930 återger Holmqvist följande berättelse:

> *"När jag [Nils Andersson] kom dit på våren och såg dessa gamla människor tänkte jag att här blir jag ej så länge. Men jag fann att de va snälla och gjorde allt för att jag skulle trivas." Han fortsätter med en berättelse från fäbodarna. De tävlade om att vara först ute bland slåttergängen. De lade sig tidigt på kvällen som vanligt. Så vaknade en av dem och tyckte att solen var på väg upp, väckte de andra och begav sig ut. Solen sjönk lägre och lägre, den gick nämligen ner och det blev svalt, men de var först ute på slåtterängen den gången.*

Det kan vara bra att ha denna bakgrund när man begrundar de bevarade dagbokstexterna.

Själva dagböckerna

De bevarade dagböckerna, som alltså kommer från förra sekelskiftet, speglar på ett utomordentligt levande sätt arbetet vid gården uppe vid Storkågeträskets strand, med dess år efter år återkommande tunga arbete på gården, på utmarken och i skogen, men där man också möter en del nyare inslag som exempelvis flottningen. Danstillställningar nämns, det berättas också om att pojkarna ibland kunde ta sig ett rus på helgerna.

Det var troligen just på helgerna som Greta fick någon tid för sitt dagboksskrivande. Så här skriver hon nämligen på ett ställe: *så jag får alldrig ti skrifva om veken men nu är de sön dag* (10 oktober 1891), vilket jag i rikssvensk form låtit blir rubriken på denna uppsats.

Vi får också veta en del om ungdomarnas frierier i dagboken – den gamla nattfrieriseden, som på många håll var på upphällningen, levde ännu vid denna tid i bygden. Dessutom lämnas en hel del upplysningar om folkliga föreställningar, som här:

> *Om ni års dag* [1901] *då had vi till främmen än lel anton och a tilda och vilma, och klockan 10, om måron da rådane* ("rodnade det") *nästan öfver hela himmelen och om aftonnen sammaledes, och det säger sebillan* (alltså Sibyllan) *att det betider krig och nästan alla nätter har det blåst tills i trätdan de dag*

Besöken på auktioner (som kallas a versjon) utgör välkomna avbrott i vardagen:

> *den 28* [november 1891] *då var de a versjon der i gammel jakob och der vor vi bäge dagar na alla i hopa och vi rofte in en seljes helka, den kostar 2 och 25 öre och en bomull kol den kostar 75 öre och et kan tor det kostar 2,52 öre och en skab bord de kostar 1 krona och en plim den kostar 10 öre och nå skaft tom dena kostar 75 öre och fira snöj skin och dem kostar 75 öre skinne och en stol den kostar 25 öre och då var de nå garn skrappel och det vet jag ej vad det kostar och då var de en börst den kostar 20 öre*

En del förklaringar till texten kan nog behövas: *seljes hilka* är efter vad jag förstått ett finare slags hilka, alltså en huvudduk knuten

under hakan, ett *kantor* är den dialektala benämningen på ett mjölkskåp, och ett *snöj skin* är ett hårlöst skinn. Intressant är inte minst de priser som anges.

Man slås, då man läser anteckningarna, av att det står ganska lite om de religiösa aktiviteterna. Några kolportörer nämns förvisso, och Pitprästen, som nämns inledningsvis, finns med, men mycket mer än så är det inte.

Det är också anmärkningsvärt att det finns så många sammanhållna, lite längre berättelser. Dessutom reflekterar på sina ställen dagboksförfattaren, vilket gör att denna dagbok skiljer sig lite från de vanliga, mer uppräknande dagböcker, där exempelvis väderobservationer är ett så bärande inslag. Ann-Catrine Edlund nämner i sin artikel *Vardagens skrivande* den långa berättelsen som handlar om Eva Kåglunds i Flåkaberg död just vid sekelskiftet 1900 (se sidan 10–11).

En annan dramatisk händelse återges strax dessförinnan i dagboken, det är faktiskt på självaste julaftonen 1899:

> *Och så kom Anders persson och Jonas persson hit Och då vi kom e fähus hade en års gammal kalf träd huvudet gönom båsladet och hade nära ströft sig Innan Olof Nils fik honom lös låg han och bara tog efter anden och det gick blo gönom mun näsa men han lifsnade till satt han steg upp fast vi leta de till både tråg och knif och än gjeljus Ärik stog till reds och skulle stickka honom.*

Karakteristiskt för de längre berättelserna är att informationer av olika slag ”staplas” på varandra. Den 20 augusti 1891 skriver Greta så här i sin dagbok:

> *då skure vi op lelgä la och derra sannom och pockar na dem slogo up rågtegen nevä träske eller neder om röstugan och mamma har vare klen men vänla iakobson har fot si en dotter och hon födes klo kan 6 på morgonnen och så spör det att hon heter Beda ellvira.*

Det är som synes många olika saker – dessutom saker av olika dignitet – som tagits med på dessa rader: skörden relateras i sina detaljer, mammans sjukdom berörs och dessutom födseln och valet av dopnamn *Beda Elvira*.

På ett annat ställe heter det:

> *vi börde klockan 10 på och vi hålpå tils klockan 8 på qväll mamma och olof dem vor hemma än olof han gorde räfsen då vi kom hem då kläde pajkana om sig och foro utti bin dem skulle få si ett rus der i erik oll* (11 juli 1891)

Också här är det som synes många olika saker som relateras efter varandra. Den nordvästerbottniska dialekten är hela tiden klart förnimbar i dagboksnotisen, med *dem* för *de*, *bin* för *byn* och så vidare.

Lite senare samma år, den 28 oktober 1891, heter det så här i dagboken om ”a Marta mor”, som tycks ha fått vatten i kroppen:

> *hon svall så micket hon är som en klab och nat ten mot den 28 då var hon micket klen och skulle liftas på kärål nalta om sänder och då var hon så tung att en kar måste lifta hänne men natten mot den 29*

då var greta och lovisa och skulle sköta men då var hon up bara en gan men hon var micket klen hon kåjrä hala natten

Man finner en ganska stor detaljrikedom i denna berättelse, och en stegring som relaterar till sjukdomsförloppet. Den sjuka sväller så mycket och blir som en *klab*, alltså ett grovt, okluvet trästycke, ja hon är så tung att en karl måste lyfta henne på *kärål* (nattkärlet). Hon sägs ha *kåjrä* hela natten, och med detta dialektala verb – lite längre fram i samma avsnitt sägs att den sjuka *kajra jämt* (30 oktober 1891) – understryks allvaret. Verbet betyder i de nordvästerbottniska dialekterna 'kvida, jämra sig'. (En liten sidoanmärkning: som vi ser här så nämns båda systrarna Greta och Lovisa vid namn, så man kan inte av detta textställe avgöra vem som är dagbokens "jag".)

Och lyssna till denna text:

den siste agusti skuru vi up lån tegen inna svijan och det var så kallt at det frös gola här i kläppom och potat rise blir svart och no var då korn en fruse de var då säckert.

Dialektens satsbyggnad är här mycket säkert återgiven, detta har också bekräftats av sådana som har sina språkliga rötter i norra Västerbotten, och inte minst den sista frasen, "de var då säckert" skapar autenticitet. På ett annat ställe heter det att det *rack* (räckte) *som nästan hela dagen* (8 september 1891), vilket också ger ett mycket talspråksnära intryck. Det är faktiskt så att man här anar de folkliga rötterna till Sara Lidmans berättarkonst.

Det nordvästerbottniska anslaget i texterna är som sagt omisskännligt. Hör bara här:

men då vi hade slagit af henni då for de ränggen (4 augusti 1891)

vi hint intit häsja opp alt så for de räng (6 augusti 1891)

Uttrycket *for de ränggen* speglar den nordvästerbottniska användningen av *fara* i betydelsen 'börja' och betyder alltså 'började det att regna'. Denna språkliga konstruktion finns inom ett ganska stort nordvästerbottniskt område, dessutom i övre Dalarna (Mora, Våmhus och Älvdalen), och på modern isländska kan det heta *barnið fer að sofna* 'barnet är på väg att somna'. Hos Greta finns talrika exempel på denna konstruktion, och den visar att konstruktionen dessutom kan ha andra betydelsenyanser.

Man kan säga att Greta kämpar för att finna sig en norm för sitt skrivande. Det rikssvenska mönster hon lärt sig under de säkerligen mycket få skoldagarna räcker inte till när hon skall skriva om sina iakttagelser – därför väljer hon att lägga sig nära det talade språket.

Vi skall se lite närmare på denna normbildning. I dialekten uttalas ordet *regn* (grovt återgivet) *rängen* och sammansättningar som *regndag* blir (grovt återgivet) *rängendag*. Den första vokalen är mer *a*-haltig än i rikssvenskan. När Greta skall återge sammansättningar på *regn-* samt verbet *regna* sker det med olika resultat: ett *rängel il* (14 juli 1891), *räggel il* (24 juli 1891), på ett ställe heter det att det *rannar så micket* (7 september 1891), på ett annat *men det for rännа så micket att vi gåt* ('måste') *slut* (26 augusti 1891), andra ex-

empel att förtiga. Bara detta lilla material visar hur hon söker skapa sig en norm i sitt skrivande, och de faktiska problem detta bjuder. Man kan jämföra med de problem som Anna Greggas Bäckström möter bland sina sms:ande ungdomar i österbottniska Närpes, se hennes artikel på sidan 62.

Greta återger också dialektens diftonger på lite olika sätt. Ett exempel på detta får räcka. På ett ställe skriver hon *buru in snässen* (1 september 1891), på ett annat *den 12* [september] *då buru vi in färdit snäjsen*. Vi ser att hon valt olika sätt att återge ordet på textställen i omedelbar närhet av varandra. *Snes* är som bekant benämningen på den stång som sätts ner i marken och på vilken man hänger upp sädesband för torkning.

Att det dialektala ordförrådet är mycket rikt visar redan de citat vi mött, här ytterligare ett exempel. Hon berättar att:

> *natten mot den 10 april* [1901] *ha stene en ko åt per viman som var galli bära*

Det finns mycket i denna textrad: här får vi veta att en ko dött (*stene*, egentligen stelnat, som det heter på dialekt) och att kon snart skulle kalva (*var galli bära*). Observera också konstruktionen *en ko åt per viman*.

Men de dialektala orden är många, många flera. Det talas i dagboken om *sjålanna* (tiden för skördearbetet), *fuse* (ladugården), att man *bufra* (flyttar till sommarhuset om våren och tillbaka om hösten; ordet används även om fäbodflyttning), man dansade *der i* […] *bröstöun* (bryggstugan), man *nappa de* […] *lite bärom* (plockade bär), den 6 oktober 1891 *klifte vi fåra*, pappan har slagit *skrab be* (skräpslåttern, t.ex. utefter dikena), hon talar om att man sätter upp *en från ken häsi* (fräkenhässja) och om att en sjuk *qvammen af* (börja kvävas). Vi möter vidare typiska sammansättningar i dagboken såsom när det talas om *fem spena kon* (14 november 1891) och så vidare. Gretas dagbok är som synes för den ordhistoriskt intresserade en ytterligt rik källa.

Äldre böjningsmönster och konstruktioner har redan exemplifierats. Vi ser att exempelvis dativböjningen lever vid denna tid, såsom i frasen *utta kusmarkken* och på många andra ställen. Och det finns annat. *[D]en 19* [oktober 1891] *då fröjorden och det blåser micket kalla*, skriver Greta. Uttrycket *blåser micket kalla* är intressant, det är det som i nutida nordvästerbottnisk dialekt heter *blås kaall*, för övrigt en adverbtyp som har ganska vidsträckt utbredning i svenska dialekter, vilket Sigurd Fries visat i en studie.

Skelleftemålet – ”en vrenskande häst”

Vid rivningen av syskonens hus 1948 återfann Einar Holmqvist bakom en sprucken tapet både den dagbok från förra sekelskiftet som ovan citerats och ett ofullständigt brev skrivet i april 1932, ett brev som tydligen aldrig avsänts, om man nu inte skall tro att detta är något slags koncept till ett brev som avsänts. Så här heter det i ett avsnitt, där det berättas att man planerar att bygga ett bönhus i byn.

> *Dem tigger timmer och pängar också, men vi är som egen vi sjänkka ingen ting vi tik*

MARIA SUNDSTRÖM

de är onödig kåsnan nu [kostnad nu?]
men de är så de är domstikken , de skola
bigga och planttera, köppa och sälja, fria
och gifta sat mån han ska finna tro på
Jorden då han kommer sat de är aldi lis
itersta vredesdagar som gå på nu

Läsningen av brevet är på några punkter lite osäker, men hur som helst kan man ana hur brevskrivaren här brottats med det svenska skriftspråket. I vissa delar är som synes den nordvästerbottniska dialekten starkt förnimbar (*bigga* = bygga, *vi tik* = vi tycker, *sat* = så att), i andra slår den skrivna svenska som hon mött i den andliga litteraturen och i predikningar igenom (*vredesdagar, domstikken*, dvs. domstecken). Intressant är att se att syntaxen, satsbyggnaden, är mindre dialektal här än den vi vant oss med från dagböckerna. I brevet har hon tydligen följt lite andra konventioner.

Man erinrar sig, då man läser brevet, ett avsnitt från Per Olof Enquists *Musikanternas uttåg*. Det är när Josefina Markström leder i bön en söndag eftermiddag. Och det heter så här:

***Käre Jesus**, bad hon med det mycket **svenska** språk och med den mycket **svenska** röst hon kunde använda vid högtidligare tillfällen, och som alltid i barnens ögon gav det hon sa en allvarligare och mer sakral karaktär, **Käre Jesus du ser att a' Eva-Liisa ha syndat. Vänd dig i nåd till hennar och tvag hennes synder rena i Lammets blod. Hon ha stöle och taije päninga och icket talat sanning och snårt tvåöringa uppå bordet** (och nästan genast började hennes språk svaja och kränga som om skelleftemålet varit en vrenskande häst som motvilligt lät sig kuvas av den sakrala svenskan och bara inledningsvis lät det högtidliga i situationen bestämma språknivån) **och nu beder vi dig käre Jesus att i nåd förbarma dig över detta barn som jer en sån syndar och som armest kan förstå två hon ha gjort för nanting oleckligt söndigt** – här följde en paus där Josefina torkade undan de första tårarna och samtidigt uppenbarligen passade på att så att säga räta upp bönespråket så att det mer skulle sammanfalla med den högtidligare munart som gemenligen kallades "schwenska".*

Brottningen här mellan "schwenskan" och dialekten är alldeles densamma för brevskrivarens del, när hon sitter däruppe i Storkågeträsk och plitar på sitt brev den där vårdagen för sjuttiofem år sedan.

Omslaget till Olof Anderssons dagbok från 1840.

Bondedagboken – och historieskrivningen

BRITT LILJEWALL

Bondsonen Olof Andersson från Toarp i Västergötland var 13 år när han på nyåret 1840 började skriva dagbok. Kanske var det när han band ihop arken till det första häftet som han passade på att illustrera omslaget (se bild till vänster). Han tecknade på framsidan en bild av den slarvige bråkmakaren Knut, förbunden med tjugondagen och den folkliga kulturen, och skrev under bilden: ”Han wälver ut båd stopa glas. Knut du är ett as.” På baksidan (till vänster) tecknade Olof en bild av kung Nebukadnessar, den gammaltestamentlige självhärskaren, som efter en uppenbarelse i drömmen tvingades underordna sig Gud: ”Konung Nebuzadnesad såg uti ena syn ett träd stort och högt.”
Olof Anderssons dagboksomslag ger oss nycklar till de språk- och berättarsfärer som fanns tillgängliga för de folkliga skribenterna när de själva började skriva sina liv.

Allt fler dagböcker

De äldsta svenska bondedagböcker som vi känner till är skrivna i slutet av 1700-talet. De är ofta tillkomna i relativt välbärgade bondemiljöer och skrivna av män som innehade lokala förtroendeuppdrag. Under 1800-talet ökade av allt att döma antalet dagböcker och man kan se en social spridning. Fortfarande dominerade dock männen. Samtidigt som dagboksskrivandet under 1800-talet var högsta mode bland borgerliga kvinnor tycks det ha varit tabu bland allmogens, också sedan dessa sent omsider lärt sig skriva. Först runt sekelskiftet 1900 finner vi i samlingarna av folkliga dagböcker enstaka exempel på kvinnliga skribenter.

Naturligtvis var skrivkunnighetens utbredning under 1800-talet – och här betydde folkskolans införande mycket – en förutsättning för det ökade folkliga dagboksskrivandet, men skrivkunskapen kan inte ses som en orsak. Syftet med dagboksskrivandet var i de

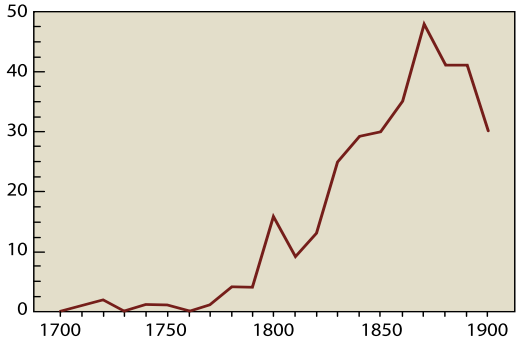

Antalet registrerade bondedagböcker i Nordiska museets "Svenska bondedagböcker – ett nationalregister". Det verkliga antalet torde vara betydligt större. Den stora ökningen i det folkliga dagboksskrivandet under 1800-talet framträder tydligt. Efter Larsson 1992.

flesta fall något helt annat än att träna och demonstrera skrivkunnighet. Motiven måste man söka på det mentala planet.

Dagboken blev en hjälp att hålla ordning på insatserna, tiden och livet i ett samhälle som ställde ökade krav på förändring och rationalitet. Det är lätt att föreställa sig att skribenten med den dagliga kortfattade notisen markerade dagens slut men också valde ut det han fann viktigt bland dagens händelser. Dagboksskrivandet blir ett uttryck för bondens självbild men också för att en modern tidsuppfattning börjar tränga sig in i jordbrukets cykliska årsrytm. Med den kontinuerligt förda dagbokens hjälp kunde bonden, eller kanske hans barn, återvända till tidigare år och observera likheter men också förändringar, det cykliska men också det linjära. Dagboksskrivandet blir ett inslag i moderniseringsprocessen, eller rättare sagt i den manliga moderniseringsprocessen. Den kvinnliga kanske såg annorlunda ut.

Att läsa en bondedagbok

Att närma sig en bondedagbokstext är en underlig upplevelse. De första reaktionerna brukar vara: "meningslöst!" (genom bristen på sammanhang och fragmenteringen av verkligheten), "omöjligt att förstå!" (eftersom anteckningarna är skrivna för skribenten själv eller möjligtvis för någon med liknande kunskaper om personer och platser) och "mördande trist!" (genom sin vardagliga trivialitet och brist på känslor och reflektion).

Ungefär så reagerade också jag. Samtidigt var mitt intresse för dagbokens folkliga inifrån- och underifrånperspektiv så stort att jag ville ge materialet en chans till. Jag läste vidare och snart var jag fast. Den ena detaljen lades till den andra. Sammanhang började skymta och jag rusade iväg för att börja räta ut alla frågetecken. Med hjälp av kyrkböcker och dialektordlistor försökte jag reda ut personrelationer och innebörder:

– Vem är Fredrik i Brunnh, han som i november 1861 köpte träd av Johannes Staaf?

– Vad betyder "bråta hörn"?

Med hjälp av kartor, hembygdsböcker och besök i den aktuella dagboksmiljön försökte jag få grepp om dagbokens rum:

– Var ligger Ingatorp där marknaden hölls den 3 november?

– Vilka försörjningsmöjligheter skapar de naturgeografiska förutsättningarna?

Med hjälp av tidigare historieskrivning försökte jag får grepp om dagbokstidens generella strukturer:

November 1861

1 *Siört i trädgården*
2 *Jort jösel, kasta i trädgår*
3 *Ått marken i Ingatorp, kiöpte 4 stöken får för 19 R 25 ö*
4 *Arbeta i trädgården*
5 *Ått kiörka, bads för Alfred som var sjuk*
6 *Siört i Nolheden*
7 *Sålt träd till Fredrek i Brunh för 6 R*
8 *Plögt vall ått söldaten*
9 *Siört ved i Nolheden*
10 *Laga takett på sulet m m*
11 *Ått Sköfde sålt rover 3 to 1 R 50*
12 *Ått kiörka*
13 *Sålt rower, trask hafre*
14 *Förhöret i Skateg. hos J.J.S.*
15 *Siört dikesjol, jort jösel*
16 *Siört ved i Nolheden, slagta 4 får*
17 *Bergkvist här, talt för Alfrid*
18 *Siört ved i Nolheden*
19 *Hema från kiörka, Alfrid sjuk*
20 *Ått skogen*
21 *Siört ved i Nolheden*
22 *Skar hakelse, Biörsg*
23 *Bränt tiära*
24 *Bråta hörn*
25 *Skar hakelse ått ? Johana, ått Sköfde kiöpt bomulsgarn*
26 *Ått kiörka, så ått Ledsg.*
27 *Hade smen, skott hästen*
28 *Gjort jösel, kiöpt korn till malt 2 toner för 22 Rgd*
29 *Ått skogen ett las, så ett las drank*
30 *Trask hafre och kastat*

Till en början kan bondedagböckernas korta texter uppfattas som meningslösa, men ur de kortfattade anteckningarna växer sammanhangen fram. Avskrift av anteckningarna från november 1861 i Johannes Larsson Staafs dagbok.

– Hur bedrevs jordbruk i denna trakt vid mitten av 1800-talet?

– Vad vet vi om den pågående sociala omvandlingen av landsbygden?

Successivt började dagboken från 1861 att få liv. Dagboksförfattaren var uppenbarligen jordbrukare men han sysslade också med trädförsäljning (7/11), skogsbruk (20/11), tjärbränning (23/11) och brännvinsbränning (28/11). Nya frågor väcks. I vilken omfattning? För eget eller andras bruk? Detta måste jag ta reda på genom att finna nya pusselbitar att foga in i min preliminära tolkning. Jag var – utan att ännu använda begreppet – inne i en hermeneutisk tolkningsspiral. Denna bondedagbok visade sig vara en källa som bland annat belyser vad som brukar kallas ”den dolda ekonomin”, den som i hög grad är osynlig i mer traditionellt källmaterial – och i historieskrivningen.

Det mest avgörande för mitt bondedagboksintresse var att anteckningarna förde mig så nära vanliga människors vardagsliv. Under läsningen försattes jag i en rytm som tycktes likna livets egen. Varje dag har lämnat avtryck i texten, och dessa tar en viss tid att ta till sig. Dagboken berättade i en skala som ingen annan historisk källa. Den detaljerade skalan är dagbokens styrka, men också dess problem. Alla vet vi ju att en karta i skala 1:1 är omöjlig att följa. Det är kanske därför den första reaktionen i mötet med dagbokstexten blir ”underlig!”. Att bearbeta notiserna till en mer begriplig skala är en av dagboksforskarens uppgifter.

Dagbokens teman

De allra flesta dagboksskrivande bönder förde, som redan illustrerats, sina notiser i en sorts ”stenstil”. Texten är korthuggen, avskalad och opersonlig. Här uttrycks ytterst sällan reaktioner, reflektioner eller känslor. Både

barns födelse och familjemedlemmars dödsfall kan passera utan omnämnande eller bli synliga endast via de arbetsuppgifter, kontakter och utgifter som sådana händelser drog med sig. Att tolka stenstilen som om den skrivande bonden var i avsaknad av känslor och reflektioner är emellertid helt fel. Bondedagboksforskaren Janken Myrdal har påpekat att detta vore lika orättvist som att bedöma bankkamrerens personlighet efter hans räkenskaper. Bondedagboken fungerade, till skillnad från den borgerliga dagboken, i allmänhet varken som mottagare av känslor eller som samtalspartner.

De systematiskt förda anteckningarna i en bondedagbok kretsar i allmänhet kring tre teman: väder, manligt arbete och möten med människor som inte ingår i det egna hushållet. När dessa förhållanden är regelbundet noterade i en dagbok kan vi få kunskap om vad som ingick i det manliga arbetet och beräkna tidsåtgången för de olika uppgifterna. Vi kan få en bild av familjens kontaktnät och rörligheten in i och ut ur hushållet. Bearbetning av återkommande teman inom en bondedagbok är en metod som har kallats ”frimärkssamlande”.

Men någon gång bryts den normala dagboksstilen och kraven som genren ställer överskrids. Vi stöter på avvikelser som avslöjar

December

Fortfor med tröskande å lyktade på stora logen 2. Sedan tröska vi råg på lilla logen till å med 10. En omskiftlig väderlek av köld å snö å regn, mycket nederbörd. Isarna på småsjöarna bär att köra, men annars är ej underfruset någonstädes. Vi lyktade att tröska 13, Luciadag. Ja kasta rågen 14. Vi plöjde vall på fähuslyckan 15. Ja var åt kvarn 16 å 17. Kasta å börja rensa rågen av logen 19. Vi slakta en ko 20.

Å samma dag börja vår dotter Anna Maria att bliva sängliggande av bröstvärk, som hon haft i 2:ne veckor före detta, men drägeligt, fast hon var hes i målet, men den 18 syntes hon vara bättre, att vi då trodde allt vara gott, men den 20 om morgonen började követ (= andtäppan) åter ökas. Fast hon var uppe först på dagen, var detta den sista dag hon var fullt klädd. Plågorna tilltogo allt mer å mer, så att vi ej fick släcka elden natten till den 21, då plågorna alltjämt ökade hela denna dagen. Hon talte ändå och hade sitt goda förstånd, men hon fick ej någon ro att ligga, utan Beata å jag måste beständigt hava henne i skötet, då vi nästan beständigt gräto att tåreströmmarna alltid fluto utför våra kinder. Men då hon låg uppå knäet uppräckte hon sina händer å torkade tårarna av våra kinder. I mellanåt sade hon: Ja är så dålig, som hon ock var. Ty hennes bröst var så uppfyllt med ett odrägligt köv, så att det kråsade så att man kunde höra det utom dörren.

Plågorna ökades mer å mer hela dagen å natten till 22. Då hade hennes mor henne beständigt i sitt sköte, utom några få stunder jag fick ha henne. Hon satte sig upp och tog sin lilla syster i handen. Å sedan räckte hon handen åt moster Maria å tog henne i hand, såsom att bjuda dem det sista farväl samt önska dem snart komma efter till härlighetens land, dit hon ämnade gå. En stund därefter, då hon kände plågorna ökas, sade hon: Ja ä så sjuk. En stund därefter, då hon blev mera plågad, så att hon än satte sig upp i sin mors knä, än lade sig på sängen å kastade sig av och an, sade hon: Ja dör allt. Követ blev så svårt, att man hade svårt att höra vad hon sade. Ja bjöd henne alltjämt dricka. Ja hade blandat honung i dricka, men hon begärde mjölk, som i hela hennes livstid varit hennes nästan hela livsuppehälle. Medan hon var frisk, drack hon mjölk alltjämt, men sedan hon sjuknade, drack hon ganska litet, fastän man alltjämt bjöd henne. Hon uthärdade sina plågor med ett förundransvärt tålamod till klockan skred av 4 om morgonen den 22, då hon tyst och stilla avsomnade i en ålder av 2 år och 9 månader å en dag.

O Gud, vad smärtefulla dagar och nätter de 2:ne sista av vardera slaget av hennes levnad voro. Mitt hjärta hade så när brustit i tusende stycken, då jag såg henne i plågan i synnerhet i den sista stunden, och då hon i moster Marias knä avsomnade. Beata var i sista stunden nästan mer frimodig än ja.—

Det händer att den kortfattade dagboksstilen bryts. I detta talande exempel kastar sig dagboksförfattaren från väderobservationer och jordbrukssysslor till en ingående skildring av hans lilla dotters död. Avskrift ur Gustaf Perssons dagboksanteckningar från december 1831.

gränserna för det normala och därmed skapar ökad förståelse för den person som för dagboken och den kultur han lever i. Att ta vara på de fåtaliga men avslöjande avbrotten i dagbokslunken har kallats ”russinplockande”.

När Gustaf Persson några dagar före jul 1831 förlorade sin 2,5 år gamla dotter Anna Maria övergick han från sin vanliga anteckningsstil till att med hjälp av dagboken bearbeta sin sorg och reflektera över existentiella frågor. Hans språk i detta avsnitt, men inget annat i dagboken, avslöjar att han var påverkad av den bondeväckelse som fanns i trakten (se avskriften på föregående sida).

Dagbokens tomrum

Bondedagbokens stenstil liksom dess manliga genus skapar tomrum. Författarens kön sätter naturligtvis sin prägel på innehållet. Vad kvinnor, barn och gamla sysslade med framgår i allmänhet endast vid de tillfällen då dessa assisterade männen. Samtidigt vet vi att kvinnornas arbete inom bondehushållet var viktigt. Den ökade mjölkproduktionen under 1800-talets slut möjliggjordes exempelvis huvudsakligen genom kvinnliga arbetsinsatser.

Att bonden också under denna period i så liten utsträckning skriver om ladugården och arbetet med djuren, det som utvecklades till den ekonomiska ryggraden på många gårdar, är både anmärkningsvärt och intressant. Det blir ett tecken på att dagbokens huvudsyfte inte var företagsekonomiskt, vilken ibland har hävdats. Det blir också ett tecken på tydligt avgränsade, men hierarkiskt ordnade, sfärer för män och kvinnor. Kanske blir det också ett tecken på att det ständigt återkommande och rutinartade, som det dagliga arbetet i ladugården, inte var lika viktigt att dokumentera som det mer säsongsbundna och varierade åkerbruket. Den manliga årsrytmen – liksom konstruktioner av manlighet – är lätt att fånga med hjälp av bondedagboken. Det är svårare med den kvinnliga.

Bondedagbokens största källkritiska problem skapas inte av det som står skrivet, utan av det som inte finns noterat, av tomrummen. Det finns ingen anledning att betvivla att det som pränätats ned verkligen hänt, erfarits och upplevts. Den samtida och initierade notisen skriven utan hänsyn till en yttre mottagare borgar för detta. Att dra slutsatser som baserar sig på tystnader och tomrum i dagboken är däremot omöjligt.

Den föränderliga historien

När jag i slutet av 1980-talet började arbeta med folkligt självbiografiskt skrivande var detta knappast vetenskapligt accepterat inom min disciplin, historien. Vid ett seminarium, där en av mina bondedagboksstudier diskuterades, möttes jag av kommentaren: ”Först borde väl de *riktiga* källorna tömmas ut! Det finns till exempel massor med bouppteckningar att bearbeta.” Kritiken handlade om att bondedagboksskribenterna inte var genomsnittliga bönder. Man påpekade att det inte går att generalisera resultaten i de individinriktade studier som det självbiografiska materialet inbjuder till. Nej, naturligtvis inte! Men är det då bara genomsnitt och generella

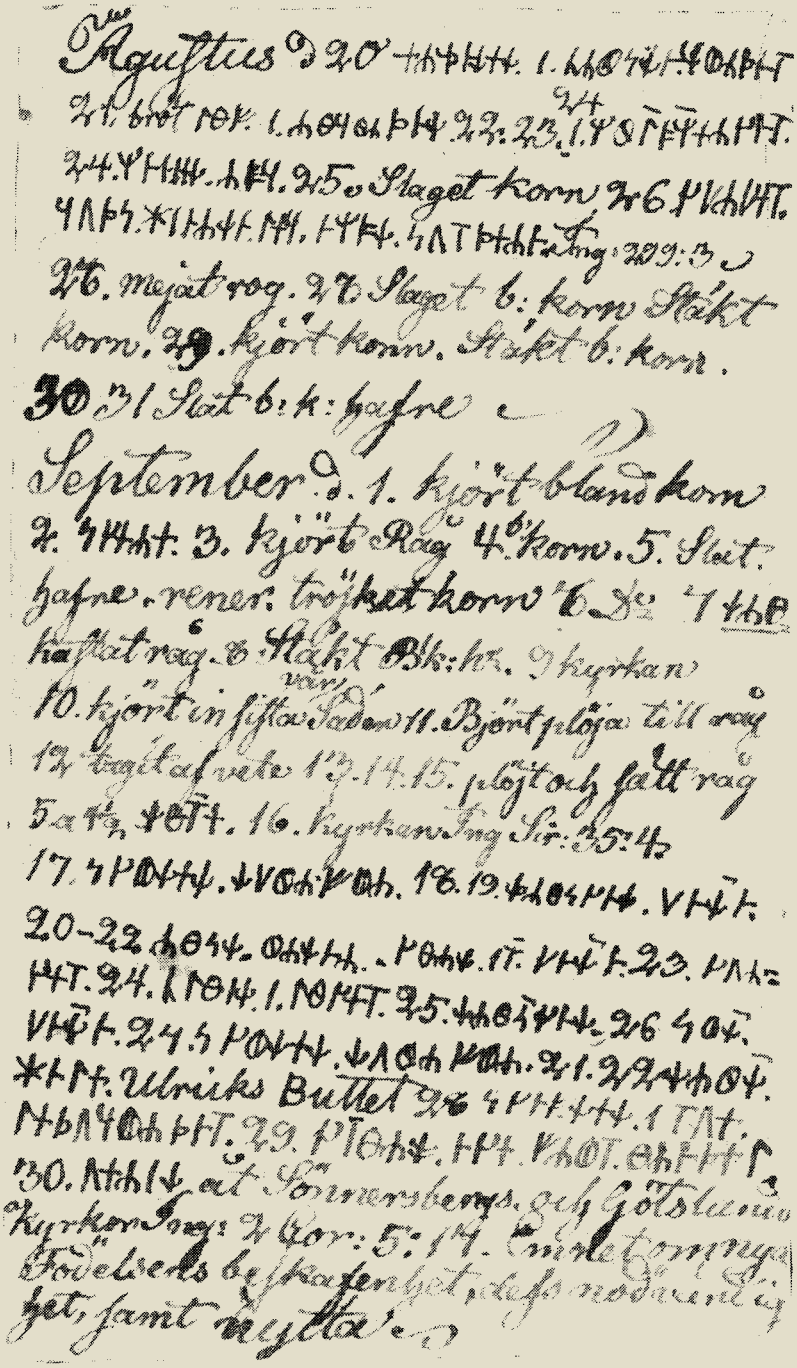

Ur Jean Jönssons dagbok från augusti och september 1821. Runor i dagböcker brukar ibland förklaras som en sorts hemliga koder. Det är det som inte skulle förstås av en utanförstående läsare som skrevs på detta sätt. I Jeans fall tycks inte detta stämma. Också de mest triviala vardagssysslorna presenterar han med runskrift. Hur Jean – eller Johan, som prästen kallar honom i kyrkböckerna – lärt sig runor vet vi inte.

förhållanden som skapar historisk kunskap? Är inte den mikrohistoriska studiens möjligheter att skapa förståelse för hur en komplex enhet fungerade – den inre logiken – vetenskapligt värdefull? Är inte just avvikarnas överlägsna förmåga att synliggöra normalitetens tidsbundna gränser central?

Tilltron till ”riktiga” källor – och till denna grupp räknades den gången alltså inte självbiografiskt material formulerat av obemärkta människor – var på 1980-talet fortfarande stor. Tilltron till kvantifieringar av avpersonifierade enfaktorsmänniskor likaså. Då ställdes inte individen utan strukturen i fokus. Stor var också tilltron till den klassiska källkritiken. Källor som kunde misstänkliggöras som tendentiösa eller atypiska sorterades ut. Och naturligtvis var en 1800-talsbonde som dokumenterade sitt eget liv i skrift varken objektiv eller typisk.

Sedan 1980-talet har mycket hänt inom svensk historieskrivning. Idén om den *sanna* historien (”wie es eigentlich gewesen”) har ifrågasatts. Källkritiken har, i de fall då den inte övergivits helt, fått till mål att avgöra inte *om* utan *hur* en källa är användbar. Individen och berättelsen har återupprättats tillsammans med kvalitativa metoder. Identitetskonstruktioner, självbilder och värderingar, sådant som fyller självbiografiskt skrivande, betraktas idag som viktiga historiska realiteter. Nu väcker självskrivna folkliga liv, till exempel i form av bondedagböcker, intresse och nyfikenhet snarare än avståndstagande. Exempelvis kan man fråga sig varför västgöten Jean Jönsson och flera andra dagboksförfattare blandade in runor i sina dagliga notiser.

Mer om bondedagböcker

Anna Götlind, *En dagbok berättar. Studier i Backåkers Eriks dagbok 1861–1914*, Högskolan i Dalarna, 2002.

Bo Larsson, *Svenska bondedagböcker. Ett nationalregister*, Nordiska museet, 1992.

Britt Liljewall, *Bondevardag och samhällsförändring. Studier i och kring västsvenska bondedagböcker från 1800-talet*, Historiska institutionen, Göteborg, 1995.

Janken Myrdal. *Alla de dagar som är livet. Bondedagböcker om arbete, resor och umgänge under 1800-talet*, Nordiska museet, 1991.

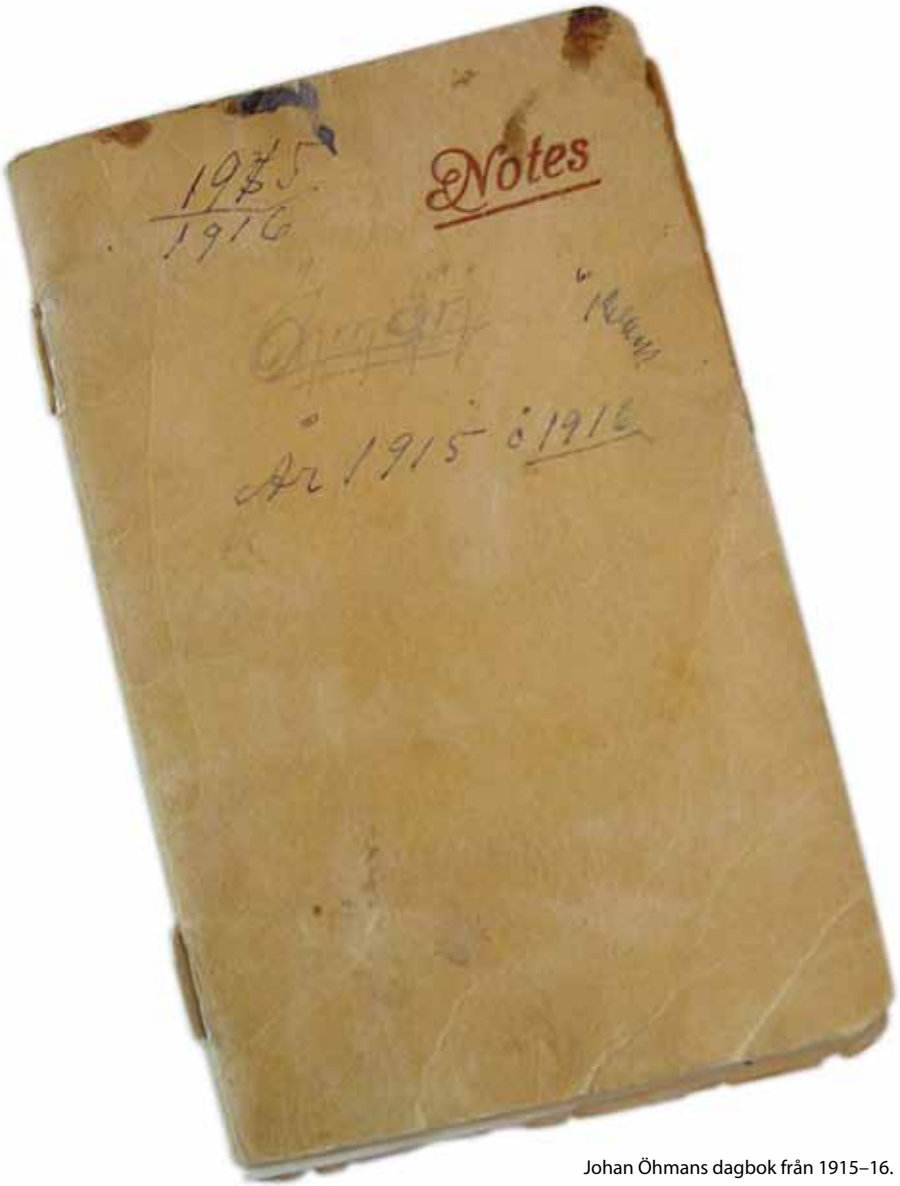

Johan Öhmans dagbok från 1915–16.

En 90 år gammal dagbok

ÅKE LUNDGREN

Den ser inte mycket ut för världen; en obetydlig notesbok, en anteckningsbok. Gulnad, nött och tummad. Och ändå unik.

En 90 år gammal dagbok, skriven av Johan Öhman – skogsarbetare och spelman.

Han levde åren 1888–1972 och kom från byn Bockträsk inom Sorsele, på gränsen till Malå. Som många andra av sin tid var han en mångsysslare. Skogsarbetet var en viktig inkomstkälla och långa perioder bodde han långt från hemmet där han ingick i ett skogshuggarlag. Men det fanns även tid för avkoppling och när det spelades upp till dans var Johan den som stod för musiken.

Från slutet av år 1915 till april 1916 förde han en dagbok som berättar om livet bland skogshuggarna. Dagboken finns bevarad hos Sune Näslund i Malå.

Här bjuds på några utdrag och kommentarer.

Mot Jokkmokk nyåret 1915

Det var mulet och lätt snöfall när Johan packade ryggsäcken och gav sig iväg från hemmet i Bockträsk vid 9-tiden på morgonen den 28 december 1915. Han färdades på skidor inköpta för tre kronor och femtio öre. Målet var en timmerhuggning i Jokkmokk och en möjlighet att förtjäna lite pengar.

Första anhalten var Lövbränna där han träffade en kamrat, Harald Lundmark från Svartlund. Tillsammans skidade de via Bastuselberget till Hedberg där de mötte 15 man från Lönås, Malånäs och Adak som tillhörde olika huggarlag. Dagen därpå fortsatte färden mot Arvidsjaur.

> *Den raka sträckan över bergen vågar vi ej ta, några dagar förut hade en man tröttnat å frusit ihjäl. Det var bara ett dåligt skidspår.*

Efter att ha inhandlat renblod, mat, brännvin och lite annat fortsatte färden norrut. Vid Moskosel skildes karlarna åt, for åt olika håll, och på årets sista dag var Johan framme vid Vargesån, i närheten av Jonkka.

ÅKE LUNDGREN

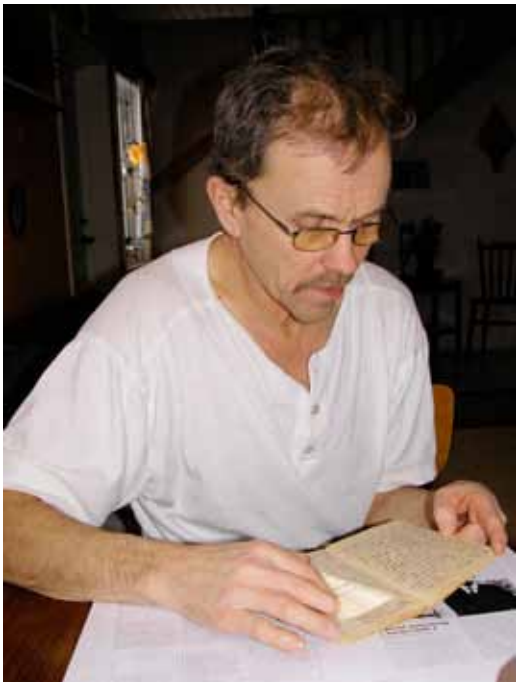

Fängslande dagbok. I dag finns Johans anteckningar hos Sune Näslund i Malå som då och då försjunker i dagboksförfattarens nedtecknade minnen.

Där i en torparstuga låg vi 15 man. Då kom dragspelet fram, så ungdomen tog sig en sväng, flickor fanns i gården.

Hittills hade det varit mulet och cirka 15 grader kallt, men i och med att det nya året tog över blev det också mildare. Karlarna åt palt och kolbullar och satte igång med att bryta väg till sin arbetsplats.

8/1: Idag blev Elov Oskarssons häst sjuk i korsförlamning, men med mycken gnidning å arbete fick vi honom bra. Kom fram med basvägen till stämpling i kväll, lördag.

Framme vid stämplingen

Så började karlarna fälla skogen, men lika viktigt var att ordna med bostad. Inne i stämplingen hittade de en koja som de rustade upp och den 15 januari flyttade de in. Dagen efter beskriver Johan kojan så här:

Dörrn han sitter på några träkrokar som föreställer gångjern. På väggen fann vi ett årtal inristat från 30 år tillbaka och hur pass gammal den då var vet vi inte. På golvet ligger en spång från dörrn till spisen å bredvid den är höboss – Vi har inget fönster, det är bara lite ljus från spisen som är gjord av rullsten uppefter långväggen. Så har vi en brits efter ena väggen å på den ligger vi alla 8 man. Att vattenhinken är bottenfrusen å det sitter istappar i fällen på mårna är knappast lönt att nämna …

Så följer en detaljerad redogörelse om själva arbetet: om hur kuskarna börjar köra, arbetet med vägen, vädret som var bra, men också om ett stenigt och vrångt land.

22/1: Körde ikull timmerlass i en brant backe på basvägen. Måste hugga av kättingar, men ingen skadad.

I mitten av februari blev karlarna utan vatten. De grävde sig då ner i en flakmyra i närheten och fann vad de sökte, men det luktade värre än en slaskbrunn. Dagboken berättar:

18/2: Måndan. Har provat det nya vattnet. Det går ju bra om man har tålamod att plocka bort all mask å skorv som finns där. En tur är att masken är röd å magen vit, så det underlättar plockningen.

19/2: Tisdan. I kväll kallt. Elda lite hårt. Vi har just somnat när en ropar: Elden är lös! Då brann det friskt i kojtaket. Det var att hoppa i kläder å ut å skotta in snö igenom räpphålet. Men kallt och ruskigt blev det i kojan.

Maten tryter

Elände, som sagt. Men inte enbart. En dag får karlarna påhälsning av 10 tjädertuppar i ett träd som ska fällas. Vackert att skåda, konstaterar Johan. Fast dagen därpå försöker han ändå fälla en orrtupp med den kastade yxan, dock utan att träffa. Och den 23/2 skriver han:

I kväll blir det att ömsa underkläder för första gången sen jag for hemifrån. Sen blir det nästa gång när det blir färdigt, omkring den 20 april.

Måhända var det läge för Johan att byta underkläder just då. På lediga stunder anlitades han nämligen som spelman och dagen därpå blev han hämtad med rissla för att spela på en ”bal” i närheten.

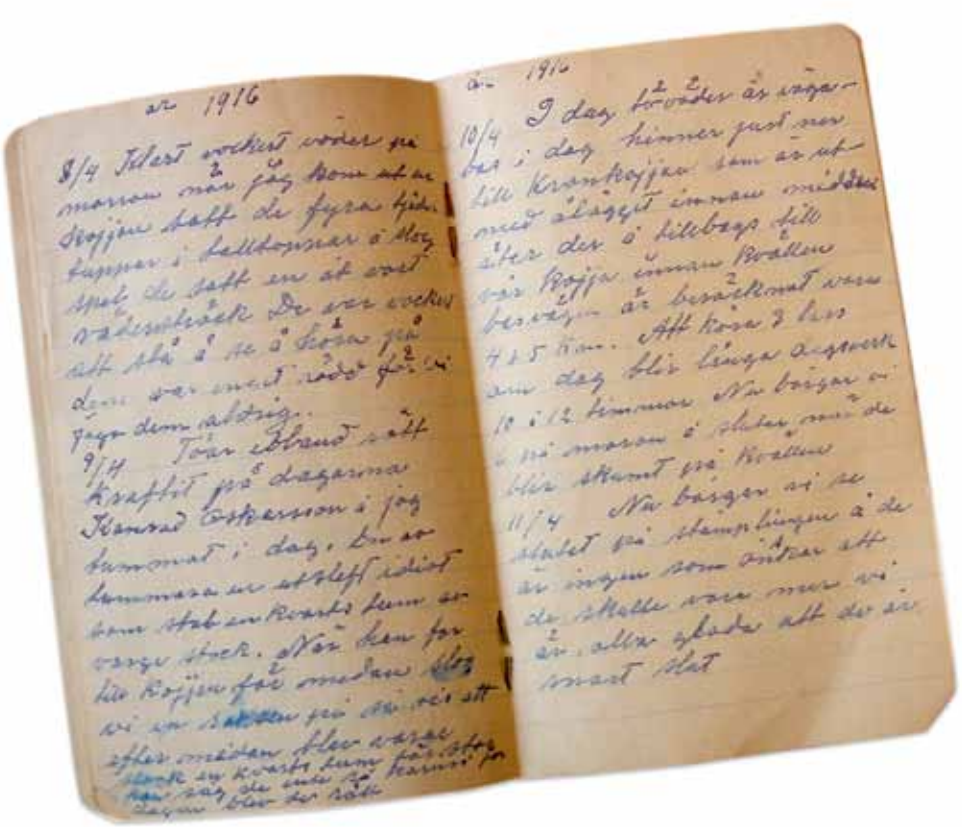

HARALD ÖSTERBERG/VÄSTERBOTTENS MUSEUM

För 90 år sedan skrev Johan Öman från Bockträsk sin unika dagbok. Han fångades också på bild i den rätta miljön av byns egen fotograf, Harald Österberg.

När vi kom fram till lokalen var det redan samlat ungdom. Efteråt kom hela kojlaget, så det blev dans inpå småtimmarna och den populära biten "Faderittan satt på taket" …

Det blev mars månad och arbetet fortskred. Karlarna högg och stod i. Hälsan och humöret var gott. Lite musik gjorde sitt till. Men ingen läsning och ingen post, då närmsta poststation fanns i Moskosel. En av de första dagarna i mars gav sig Johan tillsammans med August Vänstedt iväg för att leta reda på Lönåskojan utmed Piteälven. Den var mycket bättre, hade till och med fönster. Efter mat och kaffe fortsatte Johan ensam till Moskosel efter post.

4/3: Det var en stor händelse att få post till vår koja. Hur många mil jag har spurtat i dag vet jag inte, dem tror det är 8 mil. På den sträckan finns inte en kåk. Några timmerkojor hittade jag i ödemarken.

En månad senare sinade matförrådet, men karlarna hade löfte om att få fläsk. De hade strösocker och mjöl, gräddade plättar och åt. Men dagarna gick och inget fläsk.

5/4: Inget proviant i dag heller. Nu börjar vi bli så knäsvaga att vi måste lägga upp. Kommer ej proviant snart? Det är tredje dagen vi har levt på denna usla kost …

Dagen efter kom det så äntligen, fläsket. En högtidsdag, skriver Johan. Förvaltarn stod där och sa:

– Ni tycks ha starka magar!

– Så är det också det enda vi har, svarade karlarna.

65 liter brännvin

Våren var i antågande, det töade. Den 15 april låg karlarna en sista natt i kojan och Johan sammanfattade:

I dag har vi arbetat tillsammans 8 man och 4 hästar. Lagt upp slanenner över basvägen. Det har arbetats med skratt, sång och musik. Det var kuskarna som kom på den idén att ha musik under arbetets sista timmar.

Arbetet var klart. Johan och kamraterna färdades mot kusten. De var inte välkomna överallt, togs för ”tattare”, men i Älvsbyn fick de rum och kaffe med bröd på sängen.

Sånt har man inte fått på fyra månader.

De tog tåget till Skellefteå och köpte 65 liter brännvin (!). Sedan fortsatte de till Bastuträsk där de satt på ett kafé och grunnade hur de skulle frakta brännvinet till Malåträsk då de inte ens hade en spark. Lösningen blev en lasskörare från Malå som lovade ta hand om både dem och spriten och så gick färden inåt landet med stopp hos Moréns i Lillholmträsk.

21/4: Vi tycker det blir för länge att vänta här tills körarna kom. Så nu sticker vi iväg till fots till Malåträsk. 1 1/2 mil, kom fram kring 12 på dan. Så kröp vi till kojs och sofd tills 6–7 på kvällen. Då kom dom med två hästar från Malånäs för att hämta oss å spriten. Det var ett glatt gäng som åkte upp till Malånäs den kvällen.

Den 22 april 1916 var Johan Öman tillbaka i Bockträsk och vid påsk noterar han i dagboken att det egentligen var meningen att kojlaget skulle träffas, men att han var så trött efter resan att han föredrog att stanna hemma. Den 25 april gör han också en notering med adress åt eftervärlden:

Det vore trevligt veta hur allt är 40 år hädanefter. Nu är dagspenningen 2,50 å högst 3,50 i timmarskogen – Om man har den turen att få nå arbete. För det mästa får man vara utan …

”Ja bare skrivar som e låter”

ANNA GREGGAS BÄCKSTRÖM

ANNA GREGGAS BÄCKSTRÖM

I ett tidigare arbete har jag kunnat konstatera att Närpesdialekten är en viktig del i Närpesungdomarnas identifikationsprocess. Ett uttryck för detta är att de har utvecklat ett skriftspråk på dialekt. Mitt pågående avhandlingsarbete syftar huvudsakligen till att kartlägga och förstå vilken funktion dialekten som skriftspråk har för dagens Närpesungdomar genom att bland annat undersöka hur ungdomarna går till väga för att skapa detta nya dialektala skriftspråk. Materialet i min undersökning består av enkäter, intervjuer och textmeddelanden, och de frågor jag arbetar med är exempelvis: Vad kan man skriva på dialekt och vad kan man inte skriva på dialekt? Till vem skriver man? Hur gör man när man skriver?

Ungdomar skriver dialekt i Närpes

Det är inte på något sätt nytt att skriva på dialekt. Att Närpesungdomarna idag skriver på dialekt skiljer sig dock från tidigare dialektskrivande i Närpes på en väsentlig punkt. Tidigare skrev man i de flesta fall med syftet att bevara dialekten för eftervärlden, medan ungdomarnas skrivande idag är ett funktionellt skrivande – man använder det dialektala skriftspråket som en del av sin vardag och för att man har användning för det. Det medium som starkast lockat fram detta nya skrivande är, enligt ungdomarna själva, mobiltelefonen och bruket att skicka SMS, textmeddelanden, även om skriven dialekt också förekommer i flera andra sammanhang. Därför står dialektanvändning i SMS i fokus i min avhandling, liksom i denna artikel.

Jag är född och uppvuxen i Närpes, och Närpesdialekten är en självklar och naturlig del av min identitet och vem jag är. Min dialekt är något jag är stolt över och jag har aldrig känt att jag har skämts över att vara dialekttalare eller att jag har varit tvungen att dölja detta faktum. När jag får tala dialekt får jag vara mig själv, utan att förställa mig på något sätt, och att säga att min dialekt inte duger är att säga att jag inte duger.

Det faktum att jag valde att utbilda mig till gymnasielärare i svenska och engelska och sedermera påbörjade forskarutbildningen i nordiska språk gör att jag är väldigt medveten om mitt eget språk och hur jag talar. Som talande människa är dialekten alltså en självklar och naturlig del av min vardag, den är mitt modersmål, mitt förstaspråk och det jag helst vill tala. Däremot är den inte lika självklar och inte på något sätt naturlig för mig som skrivande människa. Mina informanter reflekterar inte så ofta över sitt språk i vardagen, däremot verkar dialekten för dem vara precis lika självklar i skrift som i tal.

Hur började man och vad skriver man på dialekt?

De flesta av ungdomarna i min undersökning (elever vid Närpes gymnasium och yrkesskolan Vocana) uppger att de ofta skriver på dialekt – många av dem så ofta som dagligen, några enstaka svarar att de gör det ibland.

Hur gamla de var när de började skriva på dialekt är lite osäkert. Många har svårt att minnas eftersom

det numera synes vara så naturligt för dem att skriva på dialekt att de knappt kommer ihåg hur länge de har gjort det. De flesta uppger att de började i 12–14-årsåldern, några till och med när de var ännu yngre. En pojke menar att han i princip har skrivit på dialekt ända sedan han lärde sig skriva. Eftersom mina informanter idag är i åldern 17–18 år innebär detta att de redan har skrivit på dialekt i åtminstone 3–4 år, många betydligt längre, och således är ganska vana vid det vid det här laget.

Precis som ungdomarna har svårt att minnas när de började skriva på dialekt har de också svårt att dra sig till minnes i vilket sammanhang det skedde; ”he mins ja nu it” (det kommer jag nu inte ihåg), konstaterar en pojke kort och gott. Den övervägande vanligaste orsaken är dock att man fick egen mobiltelefon, vilket tycks ha lockat till att skriva på dialekt. Textmeddelandenas karaktär som något som befinner sig mittemellan tal och skrift verkar ha varit den utlösande faktorn för många. Några nämner också chatt och e-post, två texttyper – speciellt chattandet – som även de befinner sig väldigt nära tal. Andra sammanhang som nämns är lappar till föräldrarna och skoluppgifter i lågstadiet.

Det faktum att man skriver på dialekt innebär dock inte att man gör det i vilket sammanhang som helst. Om man bara skriver en typ av text på dialekt, så är det så gott som undantagslöst textmeddelanden på mobiltelefonen. Alla informanter (totalt 31 stycken) i min undersökning uppger att de använder dialekt i textmeddelanden. Näst vanligast är att man chattar på dialekt och därefter kommer e-post. Detta är de tre texttyper där det är vanligast att dialekt förekommer, därefter följer inköpslistor och kom ihåg-lappar som man skriver till sig själv. Endast några få uppger att de skriver dagbok, brev och vykort på dialekt, men detta kan till stor del bero på att man inte skriver dagbok, brev eller vykort särskilt ofta över huvud taget.

Något man däremot i princip aldrig skriver på dialekt är skrivuppgifter i skolan – endast en av mina informanter uppger att han ibland använder skriven dialekt i skolarbetet, ”det beror på vad det handlar om”. Det verkar alltså vara något av vattentäta skott mellan den skrivna dialekten och skolans värld. Dialekt i skrift förekommer ibland i anteckningar, men då är det något som eleven har skrivit för sin egen skull, inte för att lämna in till läraren.

Mottagaren viktig

Skriva på dialekt kan man inte göra till vem som helst, det är ungdomarna mycket tydliga med att understryka. Innan man skriver sitt meddelande och skickar iväg det måste man tänka igenom vem som är mottagare. Det viktigaste villkoret som ska uppfyllas är att mottagaren själv – åtminstone – talar dialekt, och kanske också skriver på dialekt. Det senare är inget krav utan snarare en ”bonus”, men det förra är en absolut förutsättning. Uppfylls inte dialektkriteriet av mottagaren väljer den som ska skicka meddelandet automatiskt att skriva på standardsvenska.

Om man inte är säker på att mottagaren själv talar eller förstår dialekt tar man aldrig risken att välja ”fel”, det vill säga chansar att skriva på dialekt, utan den oskrivna regeln är att man tar det säkra före det osäkra. Att avsändaren skriver på dialekt är alltså accepterat under förutsättning att mottagaren också talar och eventuellt skriver dialekt. En flicka menar att om man är osäker är det ”[…] lika bra att skriva högsvenska för det vet man att de förstår”.

Kravet på att mottagaren själv ska prata dialekt innebär inte att han/hon nödvändigtvis måste tala Närpesdialekt. Andra dialekter går också bra, men avsändaren och mottagaren måste känna varandra så pass väl att de talar (sin respektive) dialekt med varandra när de träffas. Om avsändaren och mottagaren talar olika dialekter skriver de således på sina respektive dialekter. Eftersom de förstår varandra i tal menar ungdomarna att det heller inte är några problem att förstå varandra i skrift, men som två flickor säger: ”man kanske inte breder på med den bredaste Närpesdialekten” och ”riktigt grymma ord kan man ta bort” (grymma, = svåra, överdrivna ord, typiska för Närpesdialekten).

Även om mottagaren är den avgjort viktigaste faktorn när man ska bestämma sig för om man ska skriva på dialekt eller inte är den inte allenarådande. En annan faktor som är av betydelse är om avsändaren redan när han/hon börjar skriva sitt meddelande vet att det kommer att bli långt. Eftersom ett textmeddelande är begränsat till 160 tecken väljer man ofta att då istället skriva på standardsvenska för att undvika att ”slösa” tecken på svåra dialektala ljud. Ett alternativ till att gå över till högsvenska är att istället inte vara så detaljerad i sin stavning på dialekt och på så sätt tjäna tecken, är det ett kort meddelande ”så kanske man gör det invecklat […], om man inte ska ha så många ord”.

Ytterligare något som vägs in är hur bråttom man har. Ungdomarna i min undersökning använder sig inte av telefonens inbyggda ordlista när de skriver SMS på dialekt. Detta innebär att meddelandena knappas fram bokstav för bokstav, vilket är mer tidskrävande. Är man i tidsnöd väljer man då kanske att skriva på standardsvenska. Ämnet i meddelandet spelar också roll. Är ärendet mer seriöst eller ”officiellt” väljer man standardsvenska framför dialekt. Åldern på mottagaren kan även den påverka språkvalet. Ifall personen är lite äldre väljer man oftast att skriva på standardsvenska, trots att han/hon är lika mycket dialekttalare som avsändaren!

Varför skriva på dialekt?

Även om jag har dialekten som modersmål är det ytterst sällan jag själv skriver på dialekt. I kontakten med mina informanter har jag gjort det ibland, så även när jag skickar SMS till min man (som också han är född och uppvuxen i Närpes) eller medlemmar i min familj, men några långa meddelanden blir det inte. Den främsta orsaken till detta är att jag tycker att avsaknaden av språkregler gör det alldeles för energi- och tidskrävande att skriva på dialekt. (Jag återkommer strax till språkreglerna.) Varför väljer då mina informanter att skriva på dialekt?

Ungdomarna i min undersökning uppger flera orsaker till att de väljer att skriva på dialekt. Många av de vanligast återkommande argumenten anknyter till att dialekten är deras modersmål, att den är en del av vem de är, och att det av den anledningen är ett naturligt val att inte bara tala utan också skriva på dialekt; ”he var nu bare ti skriv sålis” (det blir nu bara att skriva så). Någon säger att ”det känns mycket naturligare att skriva sin egen dialekt”, medan en annan menar att ”det känns mera familjärt och naturligt”. En tredje anser kort och gott att han skriver på dialekt ”eftersom man oftast pratar så” och får medhåll av en flicka som säger ”Man skriver på samma språk som man pratar med varandra, det känns naturligare”. Dialekten ligger alltså väldigt nära ”den man egentligen är” och när man talar och/eller skriver dialekt får man vara sig själv, sitt ”riktiga” jag:

Det [= att tala dialekt] är ju egentligen… det är en del av min personlighet. Pratar jag dialekt är det helt igenom jag, pratar jag högsvenska – även om jag säger exakt samma sak – det är ju inte jag, utan något jag lärt mig, eftersom jag inte är född med högsvenska. Dialekten är ju viktigast, men man måste ju kunna allt annat för att klara sig vidare och man vill ju kunna det, men det är dialekten som är viktig.

Ungdomarna upplever också att dialekt och standardsvenska skiljer sig åt på flera sätt; ”vissa uttryck låter väldigt platta på högsvenska, eller så finns de inte alls, man kan uttrycka sig friare [på dialekt]”, anser en flicka, medan en pojke tycker att ”[skriva på dialekt] låter inte lika stelt som på högsvenska”. Av samma åsikt är en annan pojke som säger ”högsvenskan låter så stelt och man kan uttrycka sig bättre på dialekt”. Att man ibland kan få känslan av att man ”översätter” när man ska skriva på högsvenska och inte alltid hittar de rätta orden beskriver en flicka i gymnasiet så här:

Om man ska skriva uppsatser på högsvenska och har en jättebra berättelse i huvudet och så kommer man till ett visst stycke så blir det som att det inte finns något bra ord på högsvenska. Jo jo, säger läraren, allt går att säga på högsvenska, säg nu bara, men alla förslag man får så känns inte rätt, det är inte den känslan man har. Man kan många gånger känna att det inte finns någon motsvarighet på högsvenska.

Både fördelar och nackdelar

Om man nu bestämmer sig för att skriva på dialekt, vilka fördelar och nackdelar finns det med detta? Frågar man ungdomarna i min undersökning blir den spontana reaktionen att det över huvud taget inte finns några nackdelar, enbart fördelar. En av fördelarna har jag redan nämnt, nämligen att man känner att det är mer naturligt att skriva på dialekt och att det upplevs som mer personligt och familjärt än att skriva på standardsvenska. En annan fördel är att det inte finns några språkregler. Detta faktum kan för den oinvigde och oerfarne snarare tyckas vara en betydande nackdel, men uppfattas alltså precis tvärtom. Dock inte alltid, som vi alldeles strax ska se. Förutom dessa fördelar nämns även att det går fortare, känns roligare och är lättare att skriva på dialekt.

Trots att det finns många fördelar med att skriva på dialekt kryper det fram att det faktiskt finns några nackdelar också, även om många av ungdomarna fortsätter hävda att de inte har stött på några som helst problem. Paradoxalt nog är det stavningen som ställer till mest problem – det är helt enkelt inte så lätt att ”skriva som det låter”. ”Vissa ljud är svåra att stava”, konstaterar en flicka och får medhåll av en annan som säger ”vissa [av] orden är för ’breda’ för att kunna skrivas, det blir helt enkelt för jobbigt”. En pojke uttrycker svårigheterna på följande sätt: ”[Jag] vet inte hur jag skall stava vissa ord. Det finns inte bokstäver för alla uttal”. Problemet med stavningen verkar alltså vara tvådelat, standardortografin upplevs som otillräcklig och följden av detta blir att det är svårt att skriva exakt som det låter.

Ett annat problem är att risken för missförstånd trots allt är ganska stor, och missförstånd kostar tid och pengar. Att bli missuppfattad kan innebära att man måste skicka ytterligare ett SMS för att förklara vad man menar. Att inte alla förstår och att dialekten i skrift har ett begränsat användningsområde anses också vara en nackdel.

Trots att det ibland är svårt att stava på dialekt anser de flesta att man inte ska blanda dialekt och standardsvenska i samma meddelande. Ibland nödgas man dock att, oftast något motvilligt, ta till standardsvenskan:

Man kan ha stavat nåt konstigt och får frågan om vad man menar flera gånger, då kanske man ändrar till högsvenska, men… det är ju fel att blanda. Antingen dialekt eller högsvenska, så direkt man tar in ett högsvenskt ord i en dialektmening så känns det "ska jag faktiskt inte kunna skriva detta på dialekt?"

Inga språkregler

Som jag redan nämnt så existerar inga gemensamma språkregler som ungdomarna följer när de skriver på dialekt:
– *It har ja na tåli it* (inte har jag några sådana), slår en pojke fast.
– *Skriv hur et vill, he je ju dialekt* (skriv som du vill, det är ju dialekt), konstaterar en flicka.

Avsaknaden av regler är också något som de oftast anser som något positivt:
– *Inga regler funkar grymt* (väldigt) *bra*.

Men hur gör man då när man ska skriva på dialekt?

Den enda egentliga regeln(!) som finns är att man försöker skriva som man talar. "Ja bare skrivar som e låter", menar en pojke, och "jag försöker skriva på samma sätt som man säger", förklarar en flicka. Graden av hur pass detaljerad och noggrann man är i sin stavning varierar. "Så exakt som jag talar, vill jag skriva" säger en pojke, medan en flicka anser att "[det] är inte så noga om det blir fel". Lägg märke till att hon använder ordet "fel", även om det – enligt ungdomarnas eget sätt att se det – egentligen inte finns något som är rätt eller fel! En annan flicka konstaterar "Det blir som det blir. Hitje, tåshe, maang. hödu, väjt (ibland väijt)" (= det här, sånt här, många, hördu, vet). Några upplever också att de har förändrat sitt sätt att skriva sedan de började. "Jag funderar inte längre, till exempel om det skall vara väit, väjt eller väijt (= vet), det blir som det blir, ingen rättar en heller", fastslår en flicka.

Variationen är också stor, inte bara mellan avsändarna utan även hos en och samma avsändare, till och med inom samma textmeddelande, och det finns inga garantier för att ett visst givet ord alltid stavas på samma sätt. "Jag kan stava olika från gång till gång" säger en pojke, medan en annan tvärtom menar att han ytterst sällan är inkonsekvent; "[jag] har inte märkt själv att jag skulle ändra på stavningen på några ord".

Trots att ett slags laglöshet råder vad gäller stavningen händer det ibland att man tittar på hur andra stavar och kanske till och med tar efter en "bra" stavning. Detta innebär också att en norm har utvecklats, eller rättare sagt, flera normer. Det existerar ingen gemensam norm för alla dialektskrivande ungdomar, men däremot kan "lokala normer" uppstå i mindre kompisgäng som ofta skickar meddelanden till varandra. Det vanligaste verkar dock vara att var och en stavar så som man själv vill och anser vara bäst:

Man kan inte klaga på stavningen, eftersom det inte finns något skriftspråk officiellt så det är ju upp till var och en hur de stavar. […] Man kan tycka att man själv har rätt, men man kommenterar inte andras [stavning]. Men det har blivit så att stavningen är ganska enhetlig numera, med dem man skickar med.

Framtiden

Att använda skriven dialekt i sin vardag är en företeelse som vuxit sig stark bland ungdomarna i Närpes de senaste åren, och vad jag kan se är det inget som tenderar att avta. Däremot är det intressant att spekulera i om de ungdomar som skriver eller framöver börjar skriva på dialekt tar det med sig och fortsätter upp i vuxen ålder, eller om det är ett ungdomsfenomen, en övergående fas, där skribenterna hela tiden byts ut. Något som talar för att det inte är något kortvarigt är att ungdomarna i min undersökning i 25 fall av 31 tror att de fortfarande kommer att skriva på dialekt om 20 år; ”he siter vell i” (det sitter väl i), som en pojke uttrycker det. De som inte tror att de gör det anger som orsak att det är något man gör när man är ung och således slutar med när man blir vuxen eller att det är något som kopplas samman med att man bor i Närpes. Flyttar man från kommunen slutar man också skriva på dialekt. ”Att skriva på dialekt är enligt mig en trend bland unga. Knappast bor man heller kvar i Närpes om 20 år”, säger en flicka. Värt att notera är att fem av de sex elever som inte tror att de kommer att skriva på dialekt i vuxen ålder är flickor och att alla sex går i gymnasiet.

Några av ungdomarna anser alltså att dialektskrivandet är något som upphör när man ”blir vuxen”. Mot bakgrund av detta är det intressant att mer än hälften av ungdomarna uppger att deras egna föräldrar någon gång skriver SMS, lappar eller inköpslistor på dialekt. De som säger att föräldrarna inte skriver på dialekt tror bland annat att det är för att de ”aldrig har gjort det och ser förmodligen ingen idé i det”, ”inte gjorde det som unga” eller ”har alltid blivit lärda att vara tvungna att skriva på högsvenska”. En flicka menar att ”Det finns inte i deras kultur. De hade inte mobiltelefoner då de var unga” och en pojke säger ”[De är] för gammalmodiga antar jag. Skulle inte kännas naturligt”.

Många har uttryckt sin oro för att dialekterna ska försvinna, så även i Närpes. Och visst kan man känna en viss oro; alla språk förändras, så även Närpesdialekten, och i dialekternas fall tenderar förändringen att innebära en utjämning och ett närmande till standardspråket. Trots detta tycker jag inte att man behöver känna någon överdriven oro, och jag är inte särskilt orolig för att dialekten ska försvinna. Att ungdomarna på eget initiativ har skaffat sig ett skriftspråk på dialekt helt enkelt för att de kände ett behov av det är för mig ett tydligt tecken på att dialekten fortsättningsvis är stark och livskraftig, och det faktum att detta fenomen dessutom har spridit sig uppåt i åldrarna stärker den ännu mer.

Att mobiltelefonen har gett dialekten ett användbart skriftspråk – eller rättare sagt, lockat fram det hos ungdomarna – är förunderligt och fascinerande. Den främsta orsaken torde vara att textmeddelanden är en texttyp som ligger i skarven mellan tal och skrift och således inbjuder till ”tal i skrift”. I textmeddelanden är det helt enkelt tillåtet att ”bare skriv som e låter”.

nära notiser

Under denna rubrik är korta notiser från länets hembygdsföreningar och museer välkomna. Program, projekt och initiativ är spännande och viktigt för andra att ta del av. Skicka notiser eller idéer för nästa nummer till redaktören senast den 28 februari 2007.

Grattis mr Flower Power!

För att fira att det år 2007 är 300 år sedan Carl von Linné föddes kommer vi under rubriken *Nära notiser* att presentera sammanfattande utdrag ur Linnés resa genom Västerbotten i årets alla fyra nummer. Utdragen är hämtade från hans bokverk *Iter Lapponicum* (Lappländska resan 1732), som utkom i nyutgåva av Kungliga Skytteanska samfundet år 2003. Här möter vi Linné när han nyss anlänt till Västerbotten. Efter en vistelse i Umeå har han påbörjat sin färd mot lappmarkerna. Redan efter Jämteböle börjar det bli besvärligt…

LINNÉ 2007

Westerbotn

Landet är tämeligen slätt, består av Sand, undertiden Leer, här och thär ligger öfverflödiga mossar. Landet är för sanden och moarne tämeligen sterilt. Har doch tämelig godt på miölk, säden är allenast korn (rog sås mycket sällan, och då merendels somarRog).

Innan jag kom till Södermiöle, kom 2ne vrenske hästar åht mig, jag red på ett sto, som hade så när forgåt mig (dvs *fört mig i fördärvet*). Cur Eqvus, Taurus et caper luchta, canis lambit ut ad *feminam*. (översättning: *Varför luktar hästen, tjuren och bocken, men hunden slickar sig till honan*.) […]

24(Maj). Straxt vid Rödbäck ligger en träffelig stor äng, helt slät, om icke af 100-tals lador sylvosa (översättning: *om det inte vore för en skog av 100-tals lador*). Allestads vid vägen i samma, och in vid åen, som straxt vid staden Umöe flyter, rinna aqvæ acidulatæ, ochra plenæ et tunica argentea tectæ (översättning: *sura vatten, fulla av ockra och täckta av en silverhinna*). Af detta röda sediment tror jag Rödbek har sitt namn. Invid Rödbäk ligger surbrunen, hvilken några dödt af… […]

Umeö som ligger invid denna elfven, som med färga seglas öfver och förer farkostar från hafvet, är nu en liten stad, som ännu eij vähl reparerat sig effter dett skadestånd han led af fiendens eld, då han totaliter blef afbränd.

Jag hälsade på Landshöfdingen, Baron Grundell, hvilken undfick mig helt vähl, och är ett mönster af fromhet. Han viste och sade mig åttskillige curieuxe (dvs *märkvärdiga och intressanta*) saker. [….] järf hade han nyligen skickat lefvande till Kongen, **Utter** hade han hafft så tam, att då han villiat hafft honom neder i siöen, då isvak högs, ville han dett intet, eij heller äta lefvande fisk. […]

25 [Maj]. […] Så snart jag kom in uti Västerbotn, såg jag alt folket hafva på fottren ett slags skor **kängor** kallade, jag tyckte fuller i förstone att de voro oviga, men fant att man med dem mycket lättare gå kunne än med något annat slag. Förutan dett att de aldrig slå genom vatn, ja än om man gingo upp emot slutet på dem. Des utan går eij på dessa sömen upp som på andra, här behöfvas inga spennen, de passera både för stöfvel och skoo, så att den som ploger behöfver eij kiöpa stöflar där till. […] Den tiocka botn af 3 äller 4 fält läder är onödigt. Hälar (dvs *klackar*) behöfvas eij, ty naturen, den ännu ingen kunnat mästrat har ej satt på folket klackar, här af ser man att de gå så lätt, så vigt med dessa som med bara foten. […]

26 [Maj]. […] Om afftonen kom jag till Jämtböhl, där sat några qvinfolk och skuro sönder uti tuna flår (dvs *flisor*) så stora, Asp bark, hvilken flås af då trädet begynner löfvas, samt lägges under tak på hösten, och då skäres sönder, äller nästkomande vår, och detta gifves koer och getter samt får, i stället för höö, emädan de hafva mycken svårighet äfter höö, ty deras äng är mäst myrar, gifs tort att ätas.

Jag begärte om afftonen mat, mig blef föresatt ett Tiäderbröst, som forleden höst blef skutet, och då stekt, dett såg fuller eij så särdeles vähl uht, och trodde jag dett skulle ej bättre smaka, men förnam helt annat, i dett att dett smakade delicat, och admirerade jag så mångas oförstånd, som då de få mehr fogel än de behöfva, låta honom skiämas som så offta sker i Stockholm, och såg med nöje huru paupertas lärer bätre bruka bona dei concessa (översättning: *fattigdomen lär sig bättre använda Guds gåvor*), än andra. Då bröstet är plåckat och rent giort […] saltas först med småt salt ett par dagar, sedan strös litet miöhl på undra sidan att dett eij skall hänga vid, sättes så in uti ugnen då de bakat att långsamt torkas, hvilket sedan sat under taket uti uthuset att bevaras, och håller sig lika godt om än det i 3 åhr conserveras.

Jag kom nu ej längre för öfverflödigt regn, utan måste här blifva qvar om natten, på sängen låggo några höfdegärdar (dvs *huvudkuddar*) hvilka voro fulle af renhår istället för emte (dvs *boss från tröskad säd*). På lakanet lågg en renhud med hår på, håret lågg i vädret, på hvilken jag ligga skulle mycket lent.

27 [Maj]. Om morgonen blef jag in mot middagen uppehållen af regn […] Vid Middagstijden gaf jag mig på vägen, som jag tillstår var så svår att jag aldrig känt des make, ty alla Elementer voro mot mig. Vägen var sten på sten med stora implicerade trärötter, där emällan voro diupa holer fulla med vatn, ty rägnet och källen (dvs *tjälen*), som gick nu uhr jorden hulpos åht. Träqvistarna hängde uti ögonen var jag reste helt fulle af regn. Där som smala biörker stodo voro de nederbögde, att man för dem med storsta möda måtte komma fram, de långlifvade taller, som uti så många åhr uphögt sig öfver andra, låggo tvärt och korsvis kastade af Juno (dvs *blåsten*) öfver vägen. Bäckarne som runno här och ther voro rätt diupa, och broarna ofver söndermultnade, att man med lifsfara satt på en staplande häst. […] Många hade tillforne persvaderat mig att dett voro omögligt resa till Lycksele om somaren, men jag tröstade mig med Salomons ord, dett ingenting är omögligt under solen…

Fortsättning följer i nästa nummer.

Har du gamla dagböcker hemma?

Som vi sett i detta nummer av tidskriften *Västerbotten* kan dagböcker vara en ovärderlig källa för framtiden. Har du några gamla – eller kanske bara halvgamla? – dagböcker hemma? Har du kanske funderat över om de kan ha något historiskt värde för någon?

Ta kontakt med närmaste museum (se telefonnummer till höger) och berätta vad du har. Du kanske vill skänka bort dem för att de ska bevaras för eftervärlden? Då kan museet ta hand om dem eller ge tips på ett lämpligt arkiv. Eller du kanske bara vill berätta vad du har och sedan behålla dagböckerna? I så fall är museerna intresserade av att förteckna vilka dagböcker du har i din ägo.

Västerbottens museum 090-17 18 00
Skellefteå museum 0910-73 55 10
Skogsmuseet i Lycksele 0950-379 45
Vilhelmina museum 0940-144 97

Nya böcker från Hembygdsförbundet

I Hembygdsförbundets serie ACTA BOTHNIENSIA OCCIDENTALIS har två böcker utgivits under året: *Lyksälie* (nr 25 i serien) och *Fatmomakke – en levande kyrkstad* (nr 26 i serien).

Lyksälie är utgiven med anledning av att Lycksele år 2007 firar 400-årsjubileum. Det var nämligen år 1607 som Gammplatsen, eller Öhn som platsen då kallades, valdes som kyrk- och marknadsplats. Den 143 sidor tjocka boken, som utges av Lycksele kommun och Hembygdsförbundet, är skriven av 18 författare och innehåller ca 150 fotografier och ett tiotal nyproducerade illustrationer. Besök närmaste bokhandel eller kontakta Skogsmuseet (0950-379 45) eller Västerbottens museum (090-17 18 00) för mer information om denna vackra och innehållsrika bok.

Fatmomakke – en levande kyrkstad är en liten fin bok i mjukpärm om den ännu levande kyrkstaden Fatmomakke. Boken är på 55 sidor och innehåller ungefär lika många svartvita fotografier, från 1800-talets slut fram till våra dagar. Den kostar 150 kr och kan beställas från Västerbottens museum, tel 090-17 18 00 eller receptionen@vasterbottensmuseum.se

Hembygdsfonden

Det är dags att söka stipendium ur Västerbottens hembygdsfond för utdelning år 2007.

Stipendier delas ut efter ansökan till hembygdsfrämjande verksamhet såsom bok- och broschyrutgivning, utställningsverksamhet och därmed jämförbar verksamhet, arkivforskning och fältarbete, inventeringsarbete, studieresor med mera.

Ansökan ska, för att kunna behandlas av Västerbottens läns hembygdsförbund, dessförinnan vara behandlad av en hembygdsförening som är ansluten till länsförbundet. Ett yttrande från föreningen måste närslutas ansökan. Styrelsen för hembygdsförbundet utser en eller flera stipendiemottagare, och utdelning sker normalt vid förbundets årsstämma som äger rum i maj. Ansökan insändes senast 1 april 2007 till: Västerbottens läns hembygdsförbund, Box 3183, 903 04 UMEÅ.

KRISTER HÄGGLUND/SKELLEFTEÅ MUSEUM

Mycket har hänt inom arkeologins område under de senaste decennierna. Här ser vi några fiskar hoppa – en av de nyupptäckta hällmålningarna på Finnforsberget, NO om Finnforsfallet, i Skellefteå kommun.

I nästa nummer…

ska vi färdas tio tusen år tillbaka i tiden. I en gemensam satsning, *Arkeologins år*, vill Västerbottens museum, Länsstyrelsen kulturmiljö, Skellefteå museum, Umeå universitet (arkeologi), Vilhelmina museum och Skogsmuseet i Lycksele ge alla länsbor en chans att under 2007 få ta del av all ny kunskap om länets forntid som framkommit under senare år. Även om det har skrivits många rapporter, utredningar och avhandlingar är väldigt mycket fortfarande okänt för det stora flertalet västerbottningar. Under året kommer flera utställningar och aktiviteter att erbjudas runt om i länet. Som exempel kan nämnas exkursioner, föredrag, skolverksamhet och amatörgrävningar. Följ med på upptäcktsfärd i Västerbottens tidiga historia!

Spår från 10 000 år utkommer i slutet av mars, i anslutning till invigningen av utställningen *Den röda stenens folk* på Västerbottens museum.

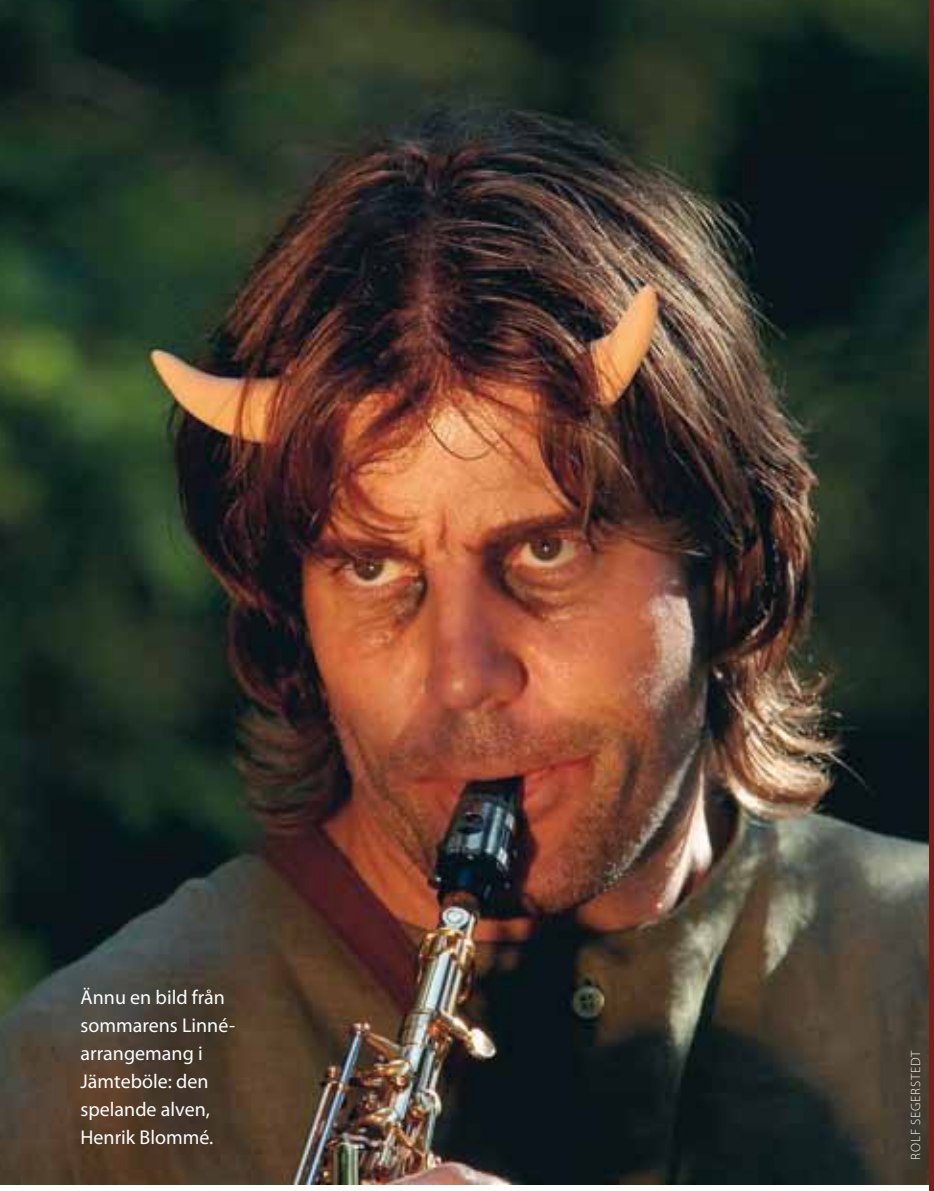

Ännu en bild från sommarens Linné-arrangemang i Jämteböle: den spelande alven, Henrik Blommé.

ROLF SEGERSTEDT

OMSLAGETS FRAMSIDA
Två av de dagböcker som studerats av språkvetaren Ann-Catrine Edlund och konstnären Maria Sundström. Foto: Maria Sundström.

OMSLAGETS BAKSIDA
Detalj ur konstnären Maria Sundströms verk ”Månda i dag vefver som vanligt. Tack och lof”. Foto: Maria Sundström.

västerbotten

Redigeras vid Västerbottens museum
i samarbete med Skellefteå museum.

Redaktör
Anders Karlsson, 090-17 18 16

Chefredaktör & ansvarig utgivare
Ola Kellgren, 090-17 18 02

Grafisk form
Kikki Lundberg

Prenumeration och distribution
Receptionen, 090-17 18 01 och
Lena Bertilsson, 090-17 18 05
Telefax 090-77 90 00

Redaktionens adress
Tidskriften Västerbotten
Västerbottens museum
Box 3183, 903 04 Umeå
Telefon 090-17 18 00
Telefax 090-77 90 00
E-post: ola.kellgren@vasterbottensmuseum.se
www.vasterbottensmuseum.se

Rekvisitioner och prenumeration
Västerbottens läns hembygdsförbund
Postgiro 6 26 22-6.

Tryck
Wallin & Dalholm boktryckeri AB, Lund 2006.
Tryckeriet är miljöcertifierat enligt ISO 14001.
Tidskriften är Svanen-märkt.

Prenumeration

Årets nummer	250:–
Årets nummer i en bok	265:–
Årets nummer och bok	350:–

Medlemmar i en västerbottnisk hembygdsförening, ansluten till Västerbottens läns hembygdsförbund, får 20% rabatt på prenumeration.

ISSN 0346-4938
Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.
Lösnummerpris 75:–

Sajten för Sveriges kulturtidskrifter
tidskrift.nu

västerbotten

Tidskriften produceras av Västerbottens museum
för Västerbottens läns hembygdsförbund

Pris: 75:–